

ROZVOJOVÁ POMOC NESTAČÍ
ALTERNATIVNÍ POLITICKÉ PŘÍSTUPY
K CHUDOBE A BEZMOCI VE SVĚTĚ

Publikace vyšla s podporou Ministerstva zahraničních věcí ČR a Evropské Unie. Obsah publikace nemusí vyjadřovat stanoviska sponzorů a nezakládá odpovědnost z jejich strany.

ROZVOJOVÁ POMOC NESTAČÍ

ALTERNATIVNÍ POLITICKÉ PŘÍSTUPY K CHUDOBĚ A BEZMOCI VE SVĚTĚ

Obsah

1. HLEDÁNÍ NOVÉHO VÝKLADU PROBLÉMŮ JIHU	3
2. ODLIŠNÉ POSTOJE STARÉHO VÝCHODU	6
3. OD POMOCI K NOVÉ ROZVOJOVÉ AGENDĚ	8
3.1 Od efektivnosti pomoci k efektivnosti rozvoje	8
3.2 Lidskoprávní přístup a Rozvojové cíle tisíciletí	9
3.2.1 Rozvojové cíle tisíciletí	10
3.2.2 Lidskoprávní přístup k rozvoji	11
3.3 Soudržnost v zájmu rozvoje: od sektorových politik k politickým zájmům	13
3.4 Zastavení škodlivých vlivů	16
4 NOVÉ KONCEPCE SVRCHOVANOSTI	21
4.1 Potravinová svrchovanost	21
4.1.1 Od potravinové bezpečnosti k potravinové svrchovanosti	21
4.1.2 Jih a Východ: Jezme, co vyprodukujeme, produkujme, co sníme	22
4.2 Energetická svrchovanost	24
4.2.1 Od energetické bezpečnosti k energetické svrchovanosti	24
4.2.2 Zelené rozproudění Jihu	25
4.2.3 Jih a Východ: Se sítí i bez	27
4.3 Hospodářská svrchovanost	28
4.3.1 Krize odolnosti	28
4.3.2 Finanční ještě více než ekonomická globalizace	29
4.3.3 Realita závislosti a vize kontroly	30
5 ÉRA HOSPODÁŘSKÉ EMANCIPACE SLABÝCH?	33
SEZNAM LITERATURY	38

Ke vzniku publikace přispěli členové analytického týmu Glopolis - Aurèle Destrée kapitolami 3.2 Lidskoprávní přístup a Rozvojové cíle tisíciletí, 4.1 Potravinová svrchovanost, Petr Lebeda kapitolami 3.4 Zastavení škodlivých vlivů, 4.3 Hospodářská svrchovanost, Ivan Lukáš kapitolou 2. Odlišné postoje starého východu a Marek Vaculík kapitolou 4.2 Energetická svrchovanost. Úvodní a závěrečná kapitola (1. Hledání nového výkladu problémů Jihu, 5. Éra hospodářské emancipace slabých) je společnou prací Petra Lebedy a Ivana Lukáše.

Zvláštní poděkování patří rovněž Peteru Heintzemu a Suzan Cornelissen z nizozemské nadace Evert Vermeer Foundation (EVF), kteří jsou autory kapitoly 3.3 Soudržnost v zájmu rozvoje: od sektorových politik k politickým zájmům, Zuzaně Sládkové z Českého fóra pro rozvojovou spolupráci (FoRS) za zpracování kapitoly 3.1 Od efektivnosti pomoci k efektivnosti rozvoje a Gáboru Scheiringovi z maďarské organizace Védegylet (Protect the Future), který významnou měrou přispěl ke vzniku kapitoly 4.3 Hospodářská svrchovanost.

1. HLEDÁNÍ NOVÉHO VÝKLADU PROBLÉMŮ JIHU

Coby součást mezinárodní společnosti jsme i v České republice dlouho vkládali velké naděje do toho, že rozvoj chudého Jihu bude stimulován celosvětovým hospodářským růstem. Hospodářská integrace sice pro mnoho zemí někdejšího Východu (a východní Asie) skutečně znamenala pozitivní rozvoj, přesto však je poměrně očividné, že stávající světová ekonomika pro podstatnou část chudých lidí světa nefunguje dobře. Naopak se zdá, že celkové „rozvojové“ náklady u stávající podoby **hospodářské globalizace** čím dál tím víc převládají nad jejími přínosy pro chudý Jih.

Hospodářská a finanční krize silně otřásla většinou ekonomik a společností v době, kdy se svět stále zotavoval z prudkého nárůstu cen potravin, ropy a jiných komodit. Tyto rozsáhlé krize probíhaly souběžně s kodaňským jednáním o nové mezinárodní klimatické dohodě. A daleko s velkou pravděpodobností nebyl či není ani „ropný zlom“, tedy moment, od něhož se začne snižovat světová produkce ropy. Ambiciózní klimatickou dohodu zatím znemožňují především neshody ohledně toho, jak vypadá spravedlivé rozdělení nákladů na přechod k hospodářství s nízkými emisemi oxidu uhličitého a na přizpůsobení probíhajícím **změnám klimatu**. Nedostatečné politické vedení světových mocností, zejména (ale nejen) EU a dalších zemí Severu přináší chudým v jejich stále větším trápení spojeném s tajícími ledovci a stoupající hladinou oceánů jen malou naději. Celý tento vývoj přispívá k tomu, že přezkum plnění Rozvojových cílů tisíciletí v roce 2010, tedy ve dvou třetinách celého období určeného OSN k jejich naplnění, vyzní ještě méně povzbudivě než přezkum po první třetině v roce 2005.

Ani úsilí Severu v rámci rozvojové spolupráce za poslední tři desetiletí příliš nepomohlo k tomu, aby se takové situaci předešlo. Mnozí z těch, kteří příliš nevěřili v hospodářskou globalizaci a její přínos pro boj s chudobou, vkládali svou důvěru do rozvojové pomoci. V chudých zemích se odehrálo mnoho skvělé rozvojové práce s místními komunitami i některými vládami ke zlepšení vzdělávání, zdravotní péče a ochrany životního prostředí. Je však naprosto jasné, že bez zohlednění širších **hospodářských a politických souvislostí rozvoje** nelze hovořit o systematické reakci na přetrvávající chudobu. Důkazy potvrzují, že je tento přístup chybný.¹ Není divu, že hesla, jako změna paradigmatu, alternativy rozvoje, transformace společnosti nebo nový hospodářský model, se stala ve světě nevládních organizací, které se zabývají otázkami globální ekonomiky a rozvojové politiky, tak populární. Je taková rétorika příliš radikální, neopodstatněná nebo příliš naivní?

Debata – nebo spíše **debaty** – o „**alternativách**“ samozřejmě ve světové občanské společnosti probíhají už nějakou dobu a v posledních letech se soustřeďují zejména kolem různých procesů Světového sociálního fóra.² Ani polemika ohledně modelu mezinárodního rozvoje není ničím novým pod sluncem. Počínaje založením Organizace spojených národů se „rozvojové dekády“ střídají se skeptickými obdobími, jako byla například „ztracená dekáda“ či „únava z rozvoje“.³ Bylo by nespravedlivé malovat si mezinárodní rozvoj černobíle a vinit ekonomiku a globalizaci ze všeho, co v rozvojových zemích nefunguje. Stejně jako řada světových problémů má svůj původ na Severu, mnohé bitvy lze vybojovat pouze v zemích Jihu. V postkomunistickém světě obvykle jako první téma do podobné diskuse vytane na mysli demokratická správa věcí veřejných.

Navzdory zásadním problémům na obou těchto frontách (vnější systémové problémy i vnitřní deficity dobrého vládnutí) by se ve světové anamnéze neměly opomíjet **velké úspěchy**. Jakkoliv se mohou jevit jako dílčí. K těm došlo na všech úrovních: světové, regionální, vnitrostátní, na úrovni společností a jednotlivců. Řada z nich představuje „pozitivní odchylky“, skutečné alternativy k tradiční představě o tom, jak by měl rozvoj vypadat. Města s vyrovnanou uhlíkovou bilancí, vysoce inkluzivní (participativní) sestavování místních

¹ viz např.: World Bank, „Swimming against the tide: How developing countries are coping with the Global Crisis,” Background paper prepared by World Bank staff for the G20 Finance Ministers and Central Bank Governors Meeting, Horsham, UK on March 13-14, 2009; Joseph Stiglitz, *Making Globalization work* (NYC: W.W.Norton&Company, 2006); Ha-Joon Chang, *Kicking away the ladder – Development Strategy in Historical Perspective* (London: Anthem Press, 2002).

² <http://www.wsf.org/>

³ Ztracenou dekádou se většinou rozumí období dluhové a finanční krize v Latinské Americe v osmdesátých letech, kdy zahraniční dluh zemí regionu přesáhl jejich příjmy a nebyly tudíž schopné dluhy splatit. Dekádou únavy z rozvoje (development fatigue) se pak většinou označuje následující období nepříliš povzbudivých rozvojových výsledků a hledání nových receptů.

rozpočtů, životaschopné jarmarky s produkty ekologického zemědělství, etické investiční fondy, ženská hnutí, méně zkorumpované a schopnější vlády – takřkajíc i mimo záběry kamer, už se zkrátka řada významných změn děje.

V rámci stávajícího rozvojového diskurzu lze však odhalit dva dosti nové prvky.

Zprv je to míra, do jaké jsou **provázány rozvoj a ekonomie**. Přesněji řečeno, hospodářská a finanční krize odhalila, jak je rozvoj mnoha chudých zemí závislý na světové ekonomice – a zejména konkrétním pojetí ekonomiky – tedy ekonomii. Krize z let 2008–2009 ve skutečnosti velmi názorně ukázala, jak velký vliv může mít jedno odvětví nejen na celé národní hospodářství, ale také na veškeré ostatní ekonomiky i na jiné aspekty života na této planetě. Z krize amerického hypotečního trhu vypukl rozsáhlý finanční kolaps, který se rozšířil z hospodářství USA do zbytku světa a nastartoval světovou hospodářskou recesi. Hospodářská krize zasáhla všechny rozvojové země, přestože v každé k tomu došlo prostřednictvím jiného převodního mechanismu a v jiné míře. Problémy pramenící z virtuální (finanční) ekonomiky se však všude transformují do velmi reálných sociálních a lidských nákladů.

Za druhé, o zásadních změnách v přístupu k ekonomii a rozvoji nehovoří pouze nevládní organizace nebo **sociální hnutí**. Ve prospěch více či méně radikálních změn ekonomie dokonce nemluví pouze **akademici, média**, ale stále více **ekonomů** (Joseph Stiglitz, Amartya Sen, Paul Krugman, vedoucí ekonom britské Komise pro udržitelný rozvoj Tim Jackson, představitel komise cenných papírů Spojeného království lord Turner, hlavní ekonom Světové banky Yifu Lin atd.). V pouhém jednom roce (2009) **prezidenti a předsedové vlád** největších světových velmocí proklamovali své ideje spojené s Novým zeleným údělem (B. Obama), novým měřením sociálního pokroku (N. Sarkozy), novým mezinárodním měnovým režimem (čínská vláda) nebo novou Hospodářskou radou OSN (A. Merkelová). Na vrcholné schůzce G20 v Pittsburghu všichni zahájili diskusi o „novém modelu růstu“. Většina OSN šla ve volání po světových politických a sociálních změnách ještě dál, jak je patrné z dokumentu, který je výsledkem Konference o světové hospodářské a finanční krizi a jejím dopadu na rozvoj organizované OSN v červnu 2009 v New Yorku.⁴ Podobnou kritiku ekonomického modelu budeme pravděpodobně slyšet častěji, už jen proto, že velké rozvojové země mají následkem finanční a ekonomické krize stále větší slovo ve světové politice.

Tuto kritiku snad budou brzy následovat i konkrétní proveditelné návrhy na **změnu politických strategií, institucí a ekonomického modelu**. Objevuje se stále více podnětů proto, co je třeba přehodnotit a přepracovat: řízení agregátní poptávky a vzorce spotřeby, měření pokroku, rozdělení zdrojů, dělba práce mezi soukromý a veřejný sektor, řízení mezinárodních ekonomických institucí, podíl obchodu na tvorbě bohatství, světové toky kapitálu a zejména úloha financí v hospodářství. Odborníci shromažďují argumenty, občanská společnost se mobilizuje, politici vydávají prohlášení, citlivost veřejnosti vzrůstá. Otázkou zůstává, zda budou veškerá navrhovaná a realizovaná opatření znamenat **systémovou změnu**. Nebo jen rychlé řešení, které nezabrání, aby nás dříve či později znovu zasáhla rozsáhlá světová krize. Zásadní proměně se samozřejmě brání silné velmoci, konkrétní hospodářské a politické zájmy, setrvačnost státní správy i naše vlastní pohodlí či úsilí o udržení co největší osobní svobody ve stávajícím pojetí.

Světové společenství se sice v hospodářské politice dohodlo na určitých okamžitých krocích (jako například jsou záchranné a stimulační balíčky, nová finanční regulace a dohled nad finančními trhy, makroekonomická koordinace a postupné odstraňování globálních obchodních nerovnováh, zejména mezi USA a Čínou), napanuje však očividně všeobecná shoda ohledně toho, jak by měla vypadat dlouhodobá transformace, kdo by měl být jejím motorem a jak by se tento proces měl řídit. Vzhledem k hluboké integraci, závislosti a vzájemné závislosti zemí v dnešním světě jsou **strukturální změny** bez základního **globálního konsenzu** nemyslitelné. Tento proces je nutně pomalý a komplikovaný. Podléhá střetu různých národních zájmů a ideologických názorů. A také trpí absencí konkrétních reformních plánů.

Tato publikace nenabízí hotová řešení, zázračný lék, ani velkolepý plán. Její autorky a autoři se spíše snaží ukázat bližší, avšak **kritický, pohled na současné debaty o „alternativách“**, které nejvíce hýbou rozvojovou politikou. Koncepce, jež jsou zásadní pro naši práci v rozvojové politice, se tu a tam stávají samozřejmým žargonem. Vládní představitelé i rozvojoví aktivisté občas přestávají pochybovat a dále rozvíjet jejich skutečný význam. Proto zde vybrané koncepce znovu vysvětlujeme a kriticky zkoumáme na pozadí starší i novější kritiky globálního hospodářství, ale i v perspektivě organizací občanské společnosti z nových členských států EU. Naším záměrem je přispět k reflexi současných světových krizí, jejich vzájemné provázanosti a k přehodnocení tradičních a jednostranných způsobů vnímání rozvoje.

⁴ <http://www.un.org/ga/econcrisissummit/>

Jak se říká, dobrá otázka je poloviční odpověď. Domníváme se, že **stávající slovník**, resp. hlavní politické diskurzy (vládních představitelů i občanské společnosti), neumožňují náležitě popsat problémy, se kterými se v rámci rozvoje potýkáme, a změny, k nimž dochází. Zdá se, že starý výklad rozvoje nám jako klec brání v tom, abychom viděli a vymýšleli účinná řešení. Nejzazší metou této práce je napomoci k přeformulování stávající diskuse, k nahlédnutí starých problémů novými očima. Za tímto účelem se publikace snaží pokládat nové otázky, přeskládat obsah některých klíčových pojmů a otestovat nové koncepty tak, abychom se posunuli vpřed na cestě k **novému výkladu** současných problémů.

Záměrem následující části této zprávy je nastínit, jak a proč nevládní organizace tzv. bývalého Východu občas přistupují k rozvojové problematice na základě jiných předpokladů. Jiný přístup, který zastává řada nevládních rozvojových organizací, konkrétně v nových členských státech EU ze střední Evropy, je zde nastíněn mimo jiné proto, abychom vysvětlili jeden z pramenů pro kritiku koncepcí rozvoje, která se objevuje dále v textu. Ve třetí části se představují, srovnávají a posuzují tři nejnovější koncepty rozvoje občanské společnosti. Díky svému kritickému přístupu k poskytování pomoci představují jádro nové rozvojové agendy, která do značné míry začíná tam, kde končí oficiální rozvojová pomoc. Ve své čtvrté části publikace ilustruje tento posun důrazu v práci nevládních organizací na novém přístupu k potravinám, energetice a klimatu a hospodářské a finanční krizi, který vyzdvihuje spravedlivou a udržitelnou kontrolu nad klíčovými zdroji lokálního života.

2. ODLIŠNÉ POSTOJE STARÉHO VÝCHODU

V této kapitole bychom rádi nastínili základní odlišné pohledy řady organizací občanské společnosti ze zemí **postkomunistické střední Evropy**. Tedy té části bývalého Východu, kterou už je dnes možno považovat za součást nového Severu. Tyto různé postoje, zkušenosti a předpoklady nových členských zemí se mnohdy v zemích EU-15 chápou nesprávně, podceňují se anebo zametají pod koberec. Pasivitu či velmi malou účast nevládních organizací z bývalého Východu v rámci celoevropských či celosvětových aktivit občanské společnosti lze vysvětlit nedostatkem zájmu, kapacit či zdrojů v tomto regionu, který se teprve v nedávné době vymanol z totalitní izolace. Někdy však tento zdrženlivý přístup může poukazovat na zásadní **politické neshody** s převládajícím postojem nevládních organizací z bývalého Západu, či dokonce Jihu. Zdá se, že značný podíl na těchto prutích má spíše způsob vyjadřování než zásadně odlišný světový názor.

Odlišný postoj nevládních organizací starého Východu lze také do určité míry přisuzovat nedostatku odbornosti a zkušeností v řadě oblastí politiky, které jsou pro postkomunistickou občanskou společnost nové (například obchod nebo finance), a lze jej překlenout prostřednictvím dialogu, vzdělávání a budování kapacit. Za rozdílný politický postoj v řadě otázek s úzkou vazbou na rozvojovou problematiku však také zčásti vděčíme potřebě jasně se vymezit vůči zhoubné **komunistické ideologii** známé z nedávné minulosti, a to prostřednictvím apolitického postoje („s politikou nechci mít nic společného“) či příklonu ke zdánlivě bezpečnějším a méně destruktivním ideologiím na opačném konci politického spektra. Tento ideologický přístup k životu, mimo jiné, podněcuje stále velmi silné prokomunistické či prolevicové nálady značné části obyvatelstva střední a východní Evropy (podíl takových názorů je oproti postojům v západní Evropě stále nadprůměrný), díky čemuž je řada společností v nových členských zemích EU politicky velmi polarizovaná. Zároveň se v Glopolis domníváme, že v některých důležitých ohledech může postoj starého Východu nastavit prospěšné zrcadlo převládajícímu uvažování občanské společnosti ze Severu i Jihu. Může pomoci pojmenovat některé z problematických prvků stávajícího paradigmatu a překonat doposud velmi vlivné, avšak stále zastaralejší ideologie.

Nezdá se být příliš velkého sporu o tom, že nový výklad světových problémů a alternativy rozvoje se musí formulovat na základě kritického posouzení – ale také určité syntézy – **neoliberálních a socialistických řešení** a zejména rozboru empirických důkazů. Stávající hospodářská a finanční krize potvrzuje, že neoliberální model deregulované globalizace a vysoce financionalizovaného kapitalismu je až příliš nestabilní, nespravedlivý a neudržitelný na to, aby byl tím „koncem dějin“⁵ ohlašovaným mnohými po pádu železné opony. Příklon k modelu důsledné substituce dovozů, nucené lokalizace a státem ovládaných, centrálně plánovaných ekonomik by však pravděpodobně vedl k ještě nebezpečnějšímu „návratu dějin“. Je však skutečně nevyhnutelné, aby nestabilní, sociálně polarizující růst a neudržitelný výklad osobní svobody nahradilo ekonomicky impotentní a politicky nesvobodné environmentalistické rovnostářství?

Postkomunistická střední Evropa se nachází ve výjimečné situaci v tom smyslu, že má přímou zkušenost s komunistickými experimenty a zároveň následným **přechodem** k liberálně-demokratickému kapitalismu. Její pozice na historické, kulturní a politické křižovatce nejen formuje odlišné politické postoje místní občanské společnosti, ale má vliv i na utváření různých oficiálních postojů nových členských států při mnoha jednáních o politice EU. Odlišné názory se stejně tak projevují také ve velmi rozporuplné oblasti globalizace a rozvoje.

Přestože zkušenosti uplynulých dvou desetiletí se u různých národů střední a východní Evropy rozcházejí, stále v tomto regionu můžeme nalézt určité společné prvky. Mějme se však na pozoru před **regionálními generalizacemi** a nezapomínejme, že řada důležitých prvků, které formují politické postoje ve společnosti, se napříč postkomunistickými zeměmi různí. Radí se k nim nejen nedávné strategie a výsledky postkomunistické transformace, ale také náboženství, velikost, stupeň hospodářského rozvoje v období před rokem 1989 a rozsah historické zkušenosti s tržní ekonomikou a demokracií, tradiční zahraničně-politické souvislosti a celá řada jiných rozměrů, jimiž se tato práce již zabývat nemůže.

Revoluce, které ve střední a východní Evropě proběhly na konci osmdesátých let 20. století, znamenaly pro tyto národy do značné míry ukončení **desetiletí utrpení** pod nadvládou zločinného represivního

⁵ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last man* (New York: The Free press, 1992).

komunistického režimu a vstup do rodiny svobodných demokratických národů Evropy. 20. výročí pádu železné opony bylo významnou příležitostí, abychom si připomněli nepříjemnou minulost: zkušenost tohoto regionu s komunismem byla utvářena totalitou, utlačovatelským kolektivismem a krutostí. Kolektivizace zemědělství zbrzdila produkci potravin. Státem kontrolovaná industrializace rozbila lidskou tvořivost, produktivitu a drobné podnikatelství. Všechny tyto regulační – nebo spíše sociálně-inženýrské – procesy daly vzniknout rozsáhlé neefektivní byrokracii. Svoboda slova, vyznání a jiná základní lidská práva byla potlačena, desítky milionů lidí byly perzekvovány.

Právě tato historická zkušenost do značné míry utvářela stávající postoje obyvatel střední a východní Evropy k otázkám, jako jsou nerovnost, liberalizace obchodu a hospodářská globalizace, lidská práva a správa věcí veřejných.

Hlavní pnutí

Jedním z hlavních prvků diskuse o alternativách, jak dokládají mnohé strany této publikace, je otázka nerovnosti. Nerovná dělba nákladů a přínosů z produkce ekonomických hodnot se stále více považuje za kořeny nejen chudoby a strádání, ale také – prostřednictvím snahy kompenzovat agregátní poptávku klesající v důsledku nerovné dělby příjmů – finanční a hospodářské krize.⁶ Kvůli historickým zkušenostem s rovnostářstvím to však řada obyvatel střední a východní Evropy takto zcela nevnímá, nebo alespoň sociální (ne)rovnost nedává do souvislosti s liberální ekonomikou a politikou. Je to i případ mnoha nevládních organizací v regionu, u nichž se zdá být práh tolerance k těmto **nerovným podmínkám** výše než v jiných částech světa. Jedním z důvodů může být skutečnost, že nerovnosti se ve střední a východní Evropě projevují většinou v podstatně menší míře než v oblasti Latinské Ameriky nebo subsaharské Afriky. Proto tomuto problému občanská společnost věnuje méně pozornosti. Přestože určité části obyvatelstva vyslovují své obavy ohledně stupně nerovnosti, s nímž se setkávají, někdy jej zřejmě přijímají jako nevyhnutelnou cenu za získanou svobodu. Pojem „rovnost“ jako takový má navíc z minulosti dosti negativní konotaci: cesta k rovnosti byla ve střední a východní Evropě jednou z maxim komunistických režimů, zatímco ve skutečnosti mohly hospodářských a sociálních výhod využívat výhradně elity komunistické nomenklatury.

Další rozdíl, který lze v diskusi mezi organizacemi občanské společnosti ve střední a východní Evropě a organizacemi v západní Evropě a zejména na Jihu konstatovat, spočívá v postoji k hospodářské globalizaci, přesněji řečeno k liberalizaci obchodu, přímým zahraničním investicím a financím. Politiky liberalizace a deregulace stanovené v rámci podmínek Washingtonského konsensu postupně zavrhlly mnohé africké a latinskoamerické národy. Velice zajímavé je, že tytéž politiky hospodářské liberalizace a deregulace následující po pádu komunistických režimů se ve střední a východní Evropě setkaly s mnohem menší kritikou. Tyto rozdílné postoje odráží i to, jaký měla na jednotlivé regiony světa vliv **liberalizace**. V prvním případě byla zničující, ve druhém spíše mírná. Její odlišné dopady se dají do značné míry přisoudit různému institucionálnímu pozadí, o něž se jednotlivé země opírají. Oblast střední Evropy, na rozdíl od Afriky či Latinské Ameriky, fakticky zdědila vysoce industrializované hospodářství, mnohem rozvinutější sociální a přerozdělovací sítě, veřejné zdroje a vysoký stupeň vzdělanosti, což podstatným způsobem přispělo ke zmírnění důsledků hospodářského otvírání. Ačkoliv, jak uvádí kapitola 4.3 na případu Maďarska, ani v tomto regionu se (neo)liberální reformy neobešly bez skrytých i otevřených problémů. V tomto ohledu k tomu také přispěly zdroje proudící do dané oblasti z fondů Evropské unie. Jak tyto případy dokládají, tentýž soubor politik může v jedné části světa napáchat spoušť, zatímco v jiné může být relativně prospěšný.

Rozdíly lze také konstatovat v souvislosti s procesy spojenými s **lidskými právy a demokratizací**. V případě občanské společnosti střední a východní Evropy, ale také v kruzích tvůrců politik je patrná tendence klást důraz na první generaci lidských práv na úkor druhé generace, která zahrnuje hospodářská, sociální a kulturní práva. Z tohoto úhlu pohledu se chápání svobody omezuje na otázky politických práv a demokracie a chybí zde širší perspektiva, jakou rozvinul například Amartya Sen.⁷ Snahy o uplatňování lidskoprávního přístupu k hospodářským problémům chudých jsou velmi omezené. Výsledkem však není jen fakt, že jedním z proklamovaných cílů zahraniční politiky zemí střední a východní Evropy je vývoz demokracie i do oblastí světa, kde by uplatnění této koncepce mohlo být předčasné nebo by těmto regionům mohla být zcela cizí. Zdá se, že tlak na lidská práva ze strany zemí střední a východní Evropy přispívá i ke stále většímu akcentování potřeby demokratické správy věcí veřejných a mohl by vést k přístupu k rozvojové spolupráci, který celkově více vychází z lidských práv.

⁶ UNGA, „63/303. Outcome of the Conference on the World Financial and Economic Crisis and Its Impact on Development,“ UNGA, New York, 13. července 2009.

⁷ Amartya Sen, *Development as Freedom*, (New York: First Anchor Books Edition, 2000).

3. OD POMOCI K NOVÉ ROZVOJOVÉ AGENDĚ

V této části jsou představeny tři nejnovější koncepce rozvoje, které mají svůj původ v občanské společnosti: **efektivnost rozvoje, poctivá politika a lidskoprávní přístup k rozvoji**. Autorky a autoři je vysvětlují a rozebírají na pozadí třech oficiálních rozvojových koncepcí. Nová rozvojová agenda občanské společnosti stále více stojí na předpokladu, že rozvoj, tj. různé politiky směřující k rozvoji, mohou být efektivní (a rozvojové cíle mezinárodního společenství dosaženy) pouze v případě, že vnitřní politika na Severu (i na Jihu) začne být poctivější a skutečným středobodem intervencí na Jihu – ať už se jedná o programy pomoci, či nerozvojové politiky – se stanou chudí lidé, jejich síla (moc), svoboda a (lidská) práva. Zároveň však vznikající postoj občanské společnosti zahrnuje několikérá úskalí.

3.1 Od efektivnosti pomoci k efektivnosti rozvoje

V 90. letech 20. století, na konci dekády též označované jako „únava z pomoci“ (aid fatigue), začala být řada dárců a vlád dosti skeptická ohledně – svých i celkových – výsledků rozvojové pomoci, jichž bylo za celá desetiletí dosaženo. Na mnoha vrcholných fórech se setkávali rozmanití aktéři mezinárodního rozvoje, aby přehodnotili soudržnost mezinárodní rozvojové architektury a její efektivnost. Pařížská deklarace, Akční plán z Accry a koncepce Rozvojových cílů tisíciletí položily základy první významné diskusi o rozvojové politice, která je v této práci uvedena: diskusi o efektivnosti pomoci. Podobný, kritičtější proces reflexe rozvojové spolupráce byl také zahájen na poli organizací občanské společnosti. Nevládní diskuse ale šly více do hloubky. Zaměřily se na to, jak efektivní jsou širší rozvojové politiky, mezi nimiž pomoc představuje jen jednu, byť významnou část.

Definování efektivnosti pomoci

Diskuse ohledně udržitelnosti programů, partnerství se zeměmi, jimž se poskytuje pomoc, nebo ohledně reforem struktury mezinárodní pomoci vyústila ve tři fóra na vysoké úrovni o harmonizaci a efektivnosti pomoci (aid effectiveness), která uspořádala Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (**OECD**) a od roku 2005 její pracovní skupina pro efektivnost pomoci a postupy dárcovství (WP-EFF).

První z těchto fór na vysoké úrovni o harmonizaci se konalo v roce 2003 v Římě a bylo zaměřeno především na sladění dárců. Druhé fórum na vysoké úrovni o efektivnosti pomoci v roce 2005 v Paříži vyústilo v požadavky na lepší poskytování a řízení pomoci tak, aby se „zvětšil vliv pomoci... na snižování chudoby a zmenšování nerovnosti, větší růst, budování kapacit a na rychlejší dosažení rozvojových cílů tisíciletí“.⁸ Za tímto účelem bylo v Pařížské deklaraci, kterou podepsalo více než 150 zemí, které poskytují i přijímají pomoc, a multilaterálních organizací, vymezeno **pět stěžejních zásad** (vlastnictví, sladění, harmonizace, vzájemná odpovědnost a řízení k dosažení výsledků). V deklaraci se nevymezuje konkrétní definice efektivnosti pomoci, ale nastiňuje se zde základní rámec, v němž je ústředním prvkem technická stránka pomoci.

Kritici Pařížské deklarace poukazují hlavně na to, že do přípravného procesu nebyli zapojeni všichni aktéři mezinárodního rozvoje, jako například organizace občanské společnosti, které nejsou signatáři deklarace. Výrazná kritika se také zaměřuje na oněch pět zásad Pařížské deklarace. Zásada *vlastnictví* neumožňuje účast široké škály zainteresovaných subjektů na přípravách rozvojových strategií a je jen slabě propojena s lidskými právy. Princip *sladění* nepodporuje výslovně rozmanitost a autonomii občanské společnosti. Zásada *harmonizace* nedoceňuje vůdčí roli partnerů v programech, jejich autonomii a potřebu rozmanitosti aktérů na poli rozvoje. Apel na *řízení k dosažení výsledků* zase mlčí v otázkách odpovědnosti vůči místním lidem, odpovědnosti za dopady a místního vlastnictví. A konečně princip *vzájemné odpovědnosti* není dostatečně důrazný, co se týče práva na vlastní iniciativu, pružnosti na úrovni aktivit a na větší odpovědnosti za skutečné a udržitelné výsledky.

Výsledkem Třetího fóra na vysoké úrovni o efektivitě pomoci v Akře (2008) bylo přijetí Akčního plánu z Accry (AAA). Na této konferenci se prosadilo několik konstruktivních změn a ustavila se nová témata překračující Pařížskou deklaraci, jako **demokratický prostor, rozdělení práce, spolupráce mezi státy Jihu**

⁸ Pařížská deklarace, článek 2, 25. března 2005.

a podmíněnost.⁹ Organizacím občanské společnosti se dostalo uznání, jakožto samostatným aktérům rozvoje, a obdržely výzvu, aby samy promyslely, jak mohou zásady efektivity pomoci, zakotvené v Pařížské deklaraci, uplatňovat ze svého hlediska.¹⁰

Navzdory tomu, že vlády rozšířily definici efektivnosti pomoci, většina organizací občanské společnosti oficiální přístup stále vnímá jako **příliš omezený a technický**. Společně trvají na tom, aby se namísto efektivnosti pomoci diskutovalo o efektivnosti rozvoje.

Definování efektivnosti rozvoje

Platnost Pařížské deklarace vyprší v roce 2010, což otvírá prostor pro odklon od efektivnosti pomoci k efektivnosti rozvoje (development effectiveness). Tento posun by mohl vyvrcholit na *Čtvrtém fóru na vysoké úrovni v roce 2011 v Soulu*. Korejská konference by měla být příležitostí pro všechny aktéry mezinárodního rozvoje k další reformě mezinárodní rozvojové architektury a k **posunu za agendu Pařížské deklarace a Rozvojových cílů tisíciletí**. Zapojením různých aktérů rozvoje do procesu zvyšování efektivnosti pomoci mezinárodní společenství postupně dochází k závěru, že chápání efektivnosti pomoci se příliš omezuje na účinnost v poskytování, řízení a přijímání pomoci.¹¹ Nicméně výklad toho, co přesně znamená posun od důrazu na efektivnost pomoci k důrazu na efektivnost rozvoje, závisí na povaze té které skupiny aktérů mezinárodního rozvoje:

1. Rozvojové agentury a **multilaterální** organizace efektivnost rozvoje vnímají jako *nástroj posuzování efektivnosti svých politických strategií a programů při dosahování rozvojových cílů*.¹² Z hlediska Rozvojového programu Organizace spojených národů (UNDP) termín efektivnost rozvoje znamená dobrý výkon v rámci dosahování škály sociálních, hospodářských a politických změn. Efektivnost rozvoje je podle UNDP definována jako rozsah, v němž instituce nebo intervence přináší cílenou změnu v zemi nebo životě konkrétního příjemce. Efektivnost rozvoje ovlivňují různé faktory počínaje kvalitou projektu a konče významem a udržitelností kýžených výsledků.¹³

2. Z hlediska Evropské komise, jakožto **bilaterálního** dárce, je efektivnost rozvoje jedním z ústředních pilířů evropské rozvojové spolupráce, který lze zdokonalit prostřednictvím větší soudržnosti jiných politik s rozvojovými cíli. Evropská komise si je vědoma, že Rozvojových cílů tisíciletí nebude dosaženo, pokud se podstatným způsobem nezdokonalí *koherence (soudržnost) politik pro rozvoj*. Dalším krokem k efektivnosti rozvoje bylo přijetí Kodexu jednání EU pro komplementaritu a dělbu práce v rámci rozvojové politiky.¹⁴

3. **Organizace občanské společnosti** vnesly do diskusí o efektivnosti rozvoje vlastní perspektivu, která se zaměřuje na lidská práva a udržitelný rozvoj, zejména na rovnost pohlaví, práva původních národů, udržitelnost životního prostředí, sociální spravedlnost, demokratické vlastnictví a právo na rozvoj pro rozvojové země.¹⁵ Na Otevřeném fóru o rozvojové efektivnosti organizací občanské společnosti, které se uskutečnilo v Akře v září 2009, byla přijata tato definice: **skutečný (efektivní) rozvoj podporuje konstruktivní udržitelné změny v demokratickém rámci, které řeší příčiny i příznaky chudoby, nerovnosti a marginalizace prostřednictvím rozmanitosti a komplementarity nástrojů, politik a aktérů**.¹⁶

3.2 Lidskoprávní přístup a Rozvojové cíle tisíciletí

Rozvojové cíle tisíciletí vládou mezinárodní rozvojové spolupráci už téměř deset let. Jakkoli byly úspěšné ve výrazné mobilizaci k větší (a do značné míry i efektivnější) rozvojové pomoci, v jejich rámci se nepodařilo iniciovat skutečné změny ve prospěch těch nejchudších. Z velké části i proto, že nehovoří o tom, **jak** lze vytčených cílů dosáhnout.

⁹ Otevřené fórum pro efektivitu rozvoje organizací občanské společnosti: sada aktivní podpory, Accra, 2009

¹⁰ Akční plán z Accry, odst. 20 písm. a), 2008

¹¹ OECD, „Hodnocení Pařížské deklarace“, ToR, 2007.

¹² S. Kindornay and B. Morton, „Development effectiveness: towards new understandings“ The Issue Brief, The North-South Institute, 2009

¹³ UNDP, „Efektivita rozvoje: Přezkum hodnotících důkazů“, Hodnotící orgán UNDP, 2001, s. 11.

¹⁴ <http://www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1609&lang=CS>.

¹⁵ www.cso-effectiveness.org.

¹⁶ Otevřené fórum pro efektivitu rozvoje organizací občanské společnosti: sada aktivní podpory, Accra, 2009

Záměrem této kapitoly je v první řadě rozebrat podrobněji silné stránky a slabiny Rozvojových cílů tisíciletí. Poté představíme jiný přístup k rozvoji, vycházející z lidských práv, který stále více uplatňují agentury OSN, několik dvoustranných aktérů a hlavně organizace občanské společnosti, nicméně do značné míry zůstává stále málo známý či nepochopený. Závěrem se pak věnujeme tomu, jak se tyto dvě koncepty mohou **vzájemně podporovat**.

3.2.1 Rozvojové cíle tisíciletí

V rámci Rozvojových cílů tisíciletí (Millennium Development Goals - MDGs), které vyplynuly z vrcholného Summitu tisíciletí v roce 2000, se mezinárodní společenství rozhodlo vytknout si osm klíčových úkolů spojených s rozvojem, od rovnosti pohlaví přes zdravotnictví a vzdělávání až po životní prostředí. Rozvojové cíle tisíciletí ztělesňují změnu v mezinárodní spolupráci na otázkách rozvoje. Všeobecně se vnímají **pozitivně** z těchto důvodů:

- Posunuly otázku rozvoje **výše na mezinárodní agendě** a zvětšily legitimitu rozvojové spolupráce. Rozvojové cíle tisíciletí jsou bezpříkladným závazkem pro úsilí k mezinárodnímu rozvoji, protože je přijaly hlavy států.
- Tyto cíle slouží jako konkrétní **nástroje při přesvědčování** různých skupin o potřebnosti aktivní rozvojové politiky, zejména při mobilizaci veřejné podpory rozvoje a při snaze přimět vlády k odpovědnosti za plnění jejich rozvojových závazků (s tím omezením, že rozvojové cíle tisíciletí zůstávají politickým, nikoli právním závazkem).
- Přispěly k přesunutí pozornosti **od hospodářského růstu směrem k sociální politice** při posuzování úspěšnosti rozvoje, ke vnímání HDP coby pouze nepřímého ukazatele míry snížení chudoby.¹⁷

Pokud však jde o **vlastní výsledky** Rozvojových cílů tisíciletí, jejich hodnocení je mnohem kritičtější. Před vypuknutím hospodářské, finanční a potravinové krize v roce 2008 bylo dosaženo určitých pokroků, co se týče počtu dětí zapsaných do základních škol (v rozvojovém světě: od 83 % v roce 2000 po 87 % v roce 2007, v subsaharské Africe nárůst činil 15 %), snížení úmrtnosti dětí (především díky většímu rozšíření moskytiér ošetřených insekticidy) nebo omezení spotřeby látek poškozujících ozonovou vrstvu Země. Světový pokrok však do značné míry zkreslil disproporčně velký úspěch ve východní a jižní Asii. Podle posudků o plnění MDGs vypracovaných OSN a Světovou bankou většina zemí ve všech regionech většinu Rozvojových cílů tisíciletí plnit nezvládá (nebo chybí údaje k posouzení pokroku v tomto směru) a to se týká zejména zemí s nízkými příjmy.¹⁸ Konkrétně je pak pozadu zejména plnění těch cílů, které usilují o možnosti důstojné práce pro ženy pracující mimo zemědělský sektor, nižší mateřskou úmrtnost, lepší hygienu a účinný boj proti hladu.¹⁹ V roce 2009 kupříkladu počet lidí, kteří nemají zajištěny potraviny, dosáhl 1 miliardy.

Selhává rozvojové paradigma?

Při pohledu na nynější nezdary tak vzrůstají pochyby o tom, zda Rozvojové cíle tisíciletí mohou přinést **skutečnou změnu** a vyřešit hlavní příčiny chudoby. Někteří odborníci na poli rozvoje poukazují na rizika a nedostatky²⁰ spojené s MDGs.²¹ Rozvojové cíle tisíciletí jsou terčem kritiky kvůli:

- tomu, že podporují **dobročinný přístup** k rozvoji, jenž klade důraz na rozsah finanční podpory ze strany dárců na úkor potřeby ukotvit rozvoj ve spolehlivých vnitrostátních a mezinárodních politických reformách;
- jejich příliš zjednodušenému, **kvantitativnímu pojmání rozvoje**,²² které nezahrnuje různé aspekty chudoby a strádání, včetně mocenských vztahů ve společnosti;

¹⁷ L. Gold, „More than a Numbers Game? Ensuring that the Millennium Development Goals address structural injustice,” quarterly newsletter Center of Concern, , no. 168, September, 2005.

¹⁸ Francois Bourguignon et al., „Rozvojové cíle tisíciletí v poločase: Jak si stojíme a kam potřebujeme jít, Evropská správa o rozvoji,” září 2008.

¹⁹ UNO, „The Millennium Development Goals Report,” UNO, 2009.

²⁰ L. Gold, „More than a Numbers Game? Ensuring that the Millennium Development Goals address structural injustice,” quarterly newsletter Center of Concern, , no. 168, September, 2005.

²¹ A. Sumner, „After 2015: Pro-Poor policy,” IDS Policy Briefings 9.1, Brighton Institute of Development Studies, June 2009.

²² L-H Piron, „Human Rights and Poverty Reduction: Realities, Controversies and Strategies,” Report, Overseas Development Institute, January, 2009.

- „**přikrášlování**“ – postupům, které představují povrchní efekt, spíše než začátek podstatných politických změn. Vzhledem k tomu, že do těchto osmi cílů je možné zahrnout velkou většinu dosavadních rozvojových aktivit, mohou politici bez problémů skoro každou rozvojovou aktivitu „prodat“ jako příspěvek k MDGs. Rozvojové cíle tisíciletí jsou tak často více změnou rétoriky než změnou praxe;
- přístupu **shora dolů**. Vzhledem k tomu, že jde o globální agendu a mezinárodní cíle, existuje riziko přehlížení místních specifik, znalostí a spoluúčasti.

3.2.2 Lidskoprávní přístup k rozvoji

Obecně se hodně diskutuje o tom, jak spolu souvisí rozvoj a lidská práva, a zvláště pak o vztahu mezi Rozvojovými cíli tisíciletí a tzv. lidskoprávním přístupem k rozvoji (v anglickém originálu rights- anebo human rights-based approach to development). Tento přístup si získává stále více příznivců mezi celou řadou rozvojových aktérů nejen z občanské společnosti, mimo jiné i proto, že se očekává, že do rozvojové praxe vnese podstatné změny. Tato koncepce však není vždy dobře chápána a přináší řadu potenciálně problematických důsledků.

Existuje řada přístupů k tomu, jak uplatňovat lidská práva v rozvoji. Vhodnější je proto hovořit o několika lidskoprávních přístupech, v závislosti na dotyčném rozvojovém sektoru, sociálních a politických souvislostech a na zúčastněných aktérech. Navzdory tomu, že mají odlišný původ či jsou jinak formulovány, tyto přístupy se točí kolem jedné myšlenky. Lidská práva nemají být pouze cíli rozvoje, nýbrž i **nástroji** rozvoje. Základní myšlenkou je uplatňovat (určitá) práva, aby byla (jiná i tatáž) práva naplněna. To znamená, že lidskoprávní přístup k rozvoji je především normativním rámcem, avšak představuje také operační metodologii prosazování a ochrany lidských práv. Přístup lze shrnout do pěti stěžejních zásad:²³

- 1) **Zasazení do mezinárodního rámce lidských práv:** Rozvoj založený na lidských právech znamená, že strategie a cíle rozvoje jsou přímo založeny na normách a hodnotách mezinárodního práva týkajícího se lidských práv.
- 2) **Emancipace:** Tento přístup k rozvoji usiluje o to, aby lidé měli moc a schopnosti (včetně vzdělání a informací) potřebné ke zlepšení svých vlastních komunit a k tomu, aby žili své vlastní životy.
- 3) **Zapojení:** Zajištění svobodné, aktivní a smysluplné účasti na rozhodování a řízení procesů, které se lidí bezprostředně dotýkají, stojí v jádru lidskoprávního přístupu k rozvoji. Takovým požadavkem je například přístup ke státním a místním rozhodovacím procesům a institucím a dostatek informací, které přichází včas.
- 4) **Nediskriminace a upřednostnění zranitelných skupin:** Tento přístup vyžaduje, aby se rozvojové strategie a cíle identifikovaly, prakticky naplňovaly a hodnotily s aktivní a informovanou spoluúčastí chudých lidí a zejména těch nejzranitelnějších skupin.
- 5) **Odpovědnost:** Stát je pověřen ochranou a postupnou realizací základních práv a nese za ně odpovědnost. Úkolem občanů je žádat po státu plnění jeho funkcí a dohlížet naň.

Zásadním momentem lidskoprávního přístupu k rozvoji je důraz na nedělitelnost práv, tedy stejný důraz na všechny generace lidských práv. Tento aspekt nabírá na důležitosti v zemích bývalého Východu, kde existuje tendence u řady nevládních organizací **diskriminovat ekonomická, sociální a kulturní práva** ve prospěch práv politických a občanských. Zejména praxe lidskoprávního přístupu ze zemí chudého Jihu ukazuje, že k demokratizaci často dochází prostřednictvím konkrétních sociálních hnutí bojujících například za svá ekonomická práva (boj bezzemků za půdu). Opačně pak účinnější naplnění ekonomických, sociálních a kulturních práv přichází s naplněním základních občanských a politických svobod, zejména s vyšší mírou zapojení chudých lidí do rozhodovacích procesů. Uznání lidských práv státem je pak v této optice výsledkem spíše než předpokladem úspěšného boje proti chudobě a bezmoci.

Důsledky

Uplatňování lidskoprávního přístupu k rozvoji v rozvojových politikách a projektech vyžaduje **změnu vnímání podstaty** rozvoje a poté i změnu jazyka, kterým se o rozvoji hovoří. Tyto změny jsou shrnuty v tabulce 1.

²³ International human rights network, „Human Rights Based Approaches to Development. An Overview,“ IHRN, 2005.

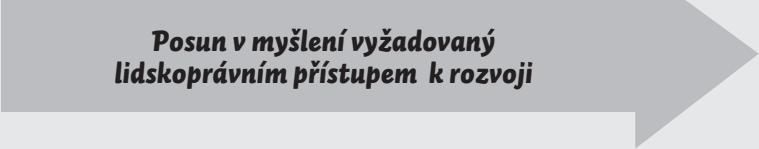
Lidskoprávní přístup k rozvoji dále zahrnuje praktické změny v jednotlivých nástrojích rozvojové politiky, v rozvojových programech a projektech. A sice tak, aby se podpořila úloha lidí při budování efektivních států, schopných postupně naplňovat lidská práva. S tím je spojena především **práce na rozmanitých politických procesech** spíše než poskytování služeb nebo budování infrastruktury:²⁴

- mapování a analýza nerovných mocenských vztahů mezi různými relevantními subjekty, zejména mezi držiteli práv a nositeli povinností a výběr prostředků k odstranění nerovností;
- práce s vládami a občanskou společností, aby společně vytvořily prostředí, které lidem umožňuje získat znalosti potřebné ke zlepšení jejich životů, uplatnit právo vyslovit svůj názor a osvojit si schopnosti k tomu, aby mohli stát pohnat k odpovědnosti za plnění jeho povinností (tj. hlavně vytvoření podmínek k realizaci jejich práv);
- využívání potenciálu právních systémů k prosazování spravedlnosti;
- motivování přijímajících vlád k tomu, aby se zodpovídaly svým občanům.

Uved'me pro názornost hypotetický **příklad** lidskoprávního přístupu k rozvoji: dárce (ať už je to oficiální, nebo nevládní dárce), kterého daná chudá komunita (držitel práv) požádá, aby v odlehle venkovské oblasti postavil školu (dodal infrastrukturu nebo služby), nejprve začne tím, že této komunitě pomůže s formulováním žádosti (emancipace) vůči státu (nositel povinnosti) a s navázáním styku s odpovědnými úředníky (vylepšení kanálů zapojení), aby si udělala lepší představu o možné odpovědi. Stát se může rozhodnout, že postaví školu, najme učitele nebo zajistí dopravu do nejbližší školy v dané oblasti nebo neudělá nic. Na každý pád komunita svou aktivitou pohání stát k zodpovědnosti za svou povinnost postupně poskytnout vzdělání všem dětem (právo na vzdělání).

Z tohoto příkladu vyplývá jedna z **největších slabin** lidskoprávního přístupu k rozvoji: tento přístup nevede vždy k hmatatelným výsledkům, a tedy k efektivnosti rozvoje (chápeme-li ji pouze z kvantitativního hlediska). Stát se skutečně může rozhodnout, že nic neudělá, nebo se rozhodne, že podnikne určité kroky, avšak zajištění infrastruktury nebo služeb může trvat několik měsíců či let. To znamená, že lidskoprávní přístup k rozvoji není alternativním programem rozvojové spolupráce a že dárce nemohou přesunout svou pozornost výhradně k politickým procesům bez toho, že by částečně zajistili poskytnutí služeb.

Tabulka 1: Rozvoj z nového úhlu pohledu

Zásady lidskoprávního přístupu k rozvoji	 Posun v myšlení vyžadovaný lidskoprávním přístupem k rozvoji
1. ODKAZ NA LIDSKÁ PRÁVA	od „reakce na potřeby“ k „umožnění realizace práv“ (občanských, politických, sociálních, kulturních, hospodářských práv)
2. EMANCIPACE	od „adresáta pomoci“ (dobročinnost) k „občanovi“ / „držiteli práv“ (moc)
3. ZAPOJENÍ	od „konzultace“ k „aktivní, svobodné a smysluplné účasti“ / vlastnictví
4. ZRANITELNÉ SKUPINY	od (makro)ekonomického růstu a souhrnných kvantitativních ukazatelů (může se jednat i o sociální statistiku) k „omezení chudoby“ a (mikro)kvalitě rozvoje (mělo by to zahrnovat i místní hospodářský růst / rozvoj)
5. ODPOVĚDNOST	od „poskytovatele“ k „nositeli povinností“

²⁴ R. Eyben, „The rise of rights. Rights-based approaches to international development, IDS Policy Briefings 17,“ Brighon Institute of Development Studies, May 2003.

Vzájemná podpora

Hledání synergií mezi oběma koncepcemi bychom měli chápat jako příznivé jak pro dosažení Rozvojových cílů tisíciletí, tak pro realizaci lidských práv.

Pokud se Rozvojové cíle tisíciletí neodkazují na lidská práva, pak Miléniová Deklarace, v níž jsou obsaženy, tak činí. Veškeré Rozvojové cíle tisíciletí se ve skutečnosti pojí se sociálními, hospodářskými (a environmentálními) právy, jako osvobození od nouze, právo na potraviny či právo na vzdělání. Proto je důležité znovu interpretovat skutečný záměr Rozvojových cílů tisíciletí a mít na paměti výsadní postavení lidských práv v rámci mezinárodních vztahů a rozvojové spolupráce. Rozvojové cíle tisíciletí jsou závazky bez **právní závaznosti, avšak s vysokou mírou legitimacy**. Naopak lidská práva právně závazná jsou, a to nejen pro rozvojové země, ale pro všechny země, které podepsaly mezinárodní smlouvy a konvence o lidských právech. Na rozdíl od Rozvojových cílů tisíciletí lidská práva nemají žádnou **lhůtu** realizace a nezahrnují **ukazatele** ke sledování dosaženého pokroku.²⁵ Rozvojové cíle tisíciletí tedy vedou více k posílení rozmanitých mezinárodních závazků a spolupráce počínaje zdravotnictvím a klimatem konče.

Co se týče postupu, jak dosáhnout rozvojových cílů, o nichž Rozvojové cíle tisíciletí mlčí, lidskoprávní přístup k rozvoji přináší konkrétní **metodologii**. Ta může zvýšit rozvojovou efektivnost a udržitelnost Rozvojových cílů tisíciletí a napravit jejich nedostatky, včetně nedostatečného důrazu na lidská práva. Záměrem lidskoprávního přístupu je skutečné snížení chudoby zacílením na nejzranitelnější populace, které jsou považovány za aktéry vlastního rozvoje, nikoli za pasivní příjemce. Tím, že se soustředí na politickou emancipaci lidí, odklání rozvojovou spolupráci od přístupu založeného na dobročinnosti. Zdůrazňováním odpovědnosti, kterou stát nese vůči všem svým občanům, doplňuje přístup Rozvojových cílů tisíciletí shora dolů orientací zdola nahoru. Tak by lidskoprávní přístup k rozvoji mohl Rozvojové cíle tisíciletí lépe zakotvit do sociálních a politických podmínek každé země a naopak Rozvojové cíle tisíciletí zase mohou dále mobilizovat mezinárodní a technické aktivity směřující k vytyčeným hospodářským, sociálním a environmentálním cílům.

3.3 Soudržnost v zájmu rozvoje: od sektorových politik k politickým zájmům

Na rozdíl od efektivnosti rozvoje a lidskoprávního přístupu k rozvoji se koncepce poctivé politiky zabývá nerozvojovými politikami bohatých zemí. Nepřináší návrhy na to, jak nejlépe působit v rozvojových zemích, ale jak změnit naši **domácí politiku**. Stejně jako ostatní dvě koncepce však reaguje na podobnou vládní koncepci a snaží se o její přesah.

Politická rozhodnutí Evropské unie (EU) a jejích členských států často poškozují zájmy rozvojových zemí. Zvláště, ale nejen, obchodní, zemědělská a migrační politika podřívají úsilí spojené s rozvojovými politikami a aktivity směřující ke světové udržitelnosti. Proto se od roku 1993 v evropské rozvojové politice postupně dostává do popředí otázka, jak soudržné vlastně jsou další evropské politiky v zájmu rozvoje. Odpověď zatím není příliš povzbudivá. Praktické politické změny v důsledku nové koncepce **koherence politik pro rozvoj (Policy Coherence for Development)** jsou nedostatečné. Větší soudržnost je nicméně zásadní pro efektivní využívání zdrojů Unie a řádnou veřejnou správu, ale i pro důvěryhodnost EU obecně.

V důsledku těchto nedostatků vznikla potřeba přeformulovat přístup k soudržnosti politik v zájmu rozvoje. Nizozemská politická nevládní organizace Evert Vermeer Stichting proto přišla s novou koncepcí **poctivé politiky (Fair Politics)**, která by měla lépe přispívat k rozšiřování povědomí politiků a úředníků o koherenci politik pro rozvoj a k větší podpoře této koncepce.

Dílčí pokrok

Zásadu soudržnosti podporují po sobě jdoucí smlouvy EU, ale také Evropský konsensus o rozvoji. Idea soudržnosti politik v zájmu rozvoje byla poprvé formulována v Maastrichtské smlouvě o založení Evropské unie z roku 1993.²⁶ V článku 178 Smlouvy o ES se uvádí: „Společenství přihlédne k [rozvojovým] cílům uvedeným v článku 177 při uskutečňování politik, které by mohly mít vliv na rozvojové země.“

Zásada soudržnosti a důslednosti je dále zakotvena v **Lisabonské smlouvě**,²⁷ která nabude účinnosti v roce 2010 a která představuje právní základ koncepce koherence politik pro rozvoj. V článku 10A se uvádí: „Unie

²⁵ UNDP, Human Rights and MDGs. Making the link, UNDP, 2006.

²⁶ ES, „Smlouva o Evropské unii“ (92/C 191/01), 1992.

²⁷ EU, „Lisabonská smlouva“, EU, 2007.

dbá na soudržnost mezi jednotlivými oblastmi své vnější činnosti a mezi těmito oblastmi a svými ostatními politikami. Rada a Komise, jimž je nápomocen vysoký představitel Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku, zajišťují tuto soudržnost a za tímto účelem spolupracují.“ V článku 188D je uvedeno: „Hlavním cílem politiky Unie v této oblasti je snížení a výhledově i vymýcení chudoby. Unie přihlíží k cílům rozvojové spolupráce při provádění politik, které by mohly mít vliv na rozvojové země.“

Od roku 2005 dochází k přezkumu a zdokonalení politických rozhodovacích procesů EU s cílem začlenit rozvojové aspekty do politik, které se rozvojové pomoci netýkají. Rada vymezila 12 prioritních oblastí politiky a vyzvala Evropskou komisi k tomu, aby věnovala zvláštní pozornost zlepšení soudržnosti těchto politik s rozvojovými cíli. Jedná se o: obchod, životní prostředí, změny klimatu, bezpečnost, zemědělství, rybolov, sociální hlediska globalizace, migraci, výzkum a inovace, informační společnost, dopravu a energetiku. Evropská komise pak pověřila Odbor pro studia budoucnosti a soudržnost politik Generálního ředitelství pro rozvoj, aby sledovalo vývoj ve zvyšování koherence politik pro rozvoj. V roce 2007 a 2009 Evropská komise a členské státy hodnotily pokrok, jehož bylo ve 12 prioritních oblastech politiky dosaženo od roku 2005. Výsledky tohoto přezkumu byly zveřejněny v první a druhé dvouleté **zprávě o koherenci politik pro rozvoj**.

Díky aktivitám Evropské komise a probíhajícím iniciativám občanské společnosti bylo v některých oblastech politiky skutečně dosaženo (omezeného) **pokroku**. Velký posun například nastal v cukerné politice EU. Dalšími oblastmi politiky, v rámci nichž EU v posledních letech zohledňuje soudržnost politik v zájmu rozvoje, jsou: nezákonná těžba dřeva v západní Africe, evropská politika pro odvětví biopaliv a vývoz zbraní. Jedná se zde však o částečný úspěch: je třeba dosáhnout mnohem většího pokroku, a to i v těchto oblastech politiky.

Silné zájmy

Navzdory veškerému tomuto úsilí najdeme mnoho příkladů politik EU, které jsou i nadále nesoudržné. Jedná se o oblasti, kde jsou v sázce ty největší zájmy: obchod, obchod se zbraněmi, migrace, rybolov, zemědělství. To není náhoda.

Základní premisou koncepce poctivé politiky je, že vlády rozvojových zemí musí mít **politický prostor** ke zvýšení daní, k regulaci dovozu a přímých zahraničních investic, ke kontrole finančních toků i odčerpávání surovin. To není vůbec myšleno jako příklon k systematickému protekcionismu, substituci dovozu nebo dokonce autarkii – poctivá politika usiluje o to, aby stát měl schopnost uplatnit takovou regulaci, pokud to pomáhá vyprostit zemi z pasti chudoby. Mnoho chudých zemí se potřebuje chránit před nestabilními mezinárodními financemi, zmírňovat dopady prudkých výkyvů v globálních cenách potravin a dalších komodit, vybudovat si vlastní výrobní kapacity a vnitrostátní trhy a vytvořit příjmy pro poskytování veřejných služeb a investic. Setkávají se však často s tvrdým odporem Evropské unie, jež některá z těchto opatření vnímá mimo jiné jako hrozbu pro dodávky surovin a pro konkurenceschopnost evropských firem a celých odvětví.

EU do značné míry závisí na dovozu všech hlavních surovin potřebných pro domácí výrobu, ale hlavně pro výrobu vyváženého zboží. 70 až 100 procent veškerých surovin pochází ze zemí mimo EU, často z rozvojových zemí. **Iniciativa pro suroviny (Raw Materials Initiative)**, kterou přijala Komise v listopadu 2008, zjevně slouží především zájmům evropského průmyslu. „EU se postaví proti protekcionistickému využívání vývozních omezení třetími zeměmi. Při svých odvetných akcích EU upřednostní ta vývozní omezení, která působí uživatelským výrobním odvětvím v EU největší potíže nebo nespravedlivě zvýhodňují navazující domácí průmysl na mezinárodních trzích.“²⁸

V rámci soudržnosti politik v zájmu rozvoje lze identifikovat dvě hlavní překážky: Tu první bychom mohli označit jako „teoretickou podporu“. To znamená, že koncepci koherence i politik pro rozvoj podporují příslušné zainteresované subjekty pouze do té doby, dokud není příliš konkrétní a nenarazí na zeď **evropských zájmů**. Jak jsme ukázali, pokroku bylo dosaženo v malých, technických otázkách. Pokud však jde o velké problémy, jako je dohoda o partnerství z Cotonou nebo dohoda o hospodářském partnerství, nedošlo k žádnému pokroku, a to kvůli vysoce politické povaze těchto záležitostí.

Druhou překážkou je velký přesun k **soudržnosti politik jako takové** na rozdíl od soudržnosti politik v zájmu rozvoje, to jest zvýšení soudržnosti a efektivnosti, aniž by se ve skutečnosti rozvíjejícím se zemím pomáhalo. Na odborných schůzkách se zástupci jiných generálních ředitelství než GR pro rozvoj se mnozí z nich odkazují na soudržnost politik a slovo „rozvoj“ podle své potřeby vypouštějí.

²⁸ KOM(2008)0699, s. 7.

Mobilizace politické vůle

Tato jazyková nuance odhaluje skutečná **omezení koncepce koherence politik pro rozvoj**. Může být efektivní pouze v případě, že zdokonalené administrativní postupy na nižší úrovni (koordinace různých resortů, ministerstev nebo orgánů EU, větší konzultace zainteresovaných subjektů, rozšiřování povědomí a budování kapacit v řadách vládních představitelů atd.) nejsou v rozporu s politickými zájmy na vyšší úrovni. Tam, kde jsou možné synergie mezi politikami EU a rozvojovými zájmy, je koherence politik pro rozvoj velmi užitečná. Lze se na ni také relativně účinně odvolávat v případě, že v důsledku politik EU jsou rozvojové země ohroženy jasným, přímým, okamžitým a zásadním poškozením. Kdykoli však existují výrazné zájmy EU nebo je vliv na chudé země pouze potenciální, nepřímý, dlouhodobý a obtížně prokazatelný, je tato koncepce bezzubá.

Stěžejní argument koncepce poctivé politiky spočívá v tom, že, aby došlo ke změně dílčích politik, je v prvé řadě třeba mobilizovat **politickou vůli**. Podpora praktického uplatňování soudržnosti politik ve prospěch rozvoje zůstává neměnná, avšak výraznější veřejný tlak na volené politiky a úředníky za podpory občanské společnosti a sociálních hnutí je kritický.

Podívejme se na toto tvrzení blíže a obraťme pozornost k hlavním rozdílům mezi oběma koncepcemi. Zprvč v rámci poctivé politiky se klade důraz na to, že soudržnost politik v zájmu rozvoje není technická, ale je do značné míry spojena s **tvrdou politikou**. „Poctivost“ poctivé politiky je zdůrazněním toho, že bychom měli změnit politiky, které nepoctivě dosahují svých cílů na úkor chudých zemí a berou jim férovou šanci se rozvíjet. Jsme však skutečně připraveni oslabit pozici evropských zemědělců a rybářů, aby jejich protějšky v rozvojových zemích měly důstojnou příležitost podnikat?

Zadruhé zaměření na poctivou politiku přináší výhodu přesvědčivější a uchopitelnější výzvy při organizaci veřejných kampaní a **mobilizaci občanů**, než jakou nabízí poměrně technické a abstraktní téma koherence politik pro rozvoj. Má ukázat, že zájmy chudých zemí nehájí jen organizace občanské společnosti. Kupříkladu závěry studií nizozemské organizace EVF o různých případech politik nesoudržných s rozvojovými cíli (www.fairpolitics.eu) dnes podporuje mnohem více zainteresovaných subjektů, včetně voličů. To je zásadní skutečnost, protože politická vůle ke změnám se rodí buď z odvahy a přesvědčivosti vůdčích osobností mezi politiky, nebo na základě silné podpory veřejnosti. Jak je známo, první případ není ani zdaleka tak častý.

V důsledku toho se tvůrci politik stávají ústřední cílovou skupinou, přestože je třeba pokračovat i v práci na rozšiřování povědomí veřejnosti, mobilizaci lidí a veřejných kampaních. Nově se také rýsuje zaměření na **místní politickou úroveň**. Zčásti proto, že komunální politici jsou součástí stranických aparátů a podílejí se i na rozhodování o celonárodních otázkách. A zčásti proto, že politická rozhodnutí na komunální úrovni mají i přímý vliv na rozvíjející se země. Zmíňme například politiky v odvětví energetiky, využívání tropického dřeva ve velkých stavebních programech, investiční politiky nebo nákup výrobků fair trade.

Progresivní státy EU

V některých členských státech EU existují **institucionální nástroje** na podporu soudržnosti politik ve prospěch rozvoje. Jediným členským státem, který přijal vládní návrh zákona týkající se specificky soudržnosti politik, je Švédsko. Ve Spojeném království existuje široká škála trvalých i ad hoc mechanismů k usnadnění spolupráce mezi ministerstvy. Ve Finsku byl založen Výbor pro rozvojovou politiku a v Nizozemsku vznikl Odbor pro soudržnost politik.

Nizozemská vláda skutečně učinila koherenci politik pro rozvoj **jednou z priorit** a dosáhla pokroku v několika případech, jako je nezákonná těžba dřeva, sociální odpovědnost firem v souvislosti s obchodními delegacemi, krádeže uměleckých děl, přesun zbraní a dětská práce. V oblastech, kde jde o vysoké zájmy, ale stále zůstává v platnosti mnoho politik nesoudržných s rozvojovými cíli: obchod se zbraněmi, práva k duševnímu vlastnictví, pojištění vývozních úvěrů, migrace a zemědělství. Hlavní překážkou je opět nedostatek politické vůle.

Výše zmíněné členské státy se sice velmi liší velikostí, institucionální strukturou a mnoha jinými aspekty, existují však určité **společné prvky úspěšných modelů** koherence politik pro rozvoj. V prvé řadě je zásadní podmínkou minimální politická vůle. Zadruhé, k získání nezbytné politické váhy se zdá být neefektivnější cestou kupředu přístup zahrnující všechny relevantní útvary (odborníky, sekce, ministerstva a další orgány) vlády. Téměř ve všech případech se považuje za velmi důležitý silný tlak a podpora ze strany organizací občanské společnosti.²⁹

²⁹ Program soudržnosti EU, zpráva schůze odborníků Osvědčené postupy v rámci podpory soudržnosti politik v zájmu rozvoje, Brusel, červen 2006.

Iniciativy občanské společnosti přispěly nejen k rozšíření povědomí, nýbrž i ke zvýšení přijatelnosti konkrétních opatření ve prospěch chudých zemí. Od 90. let 20. století nevládní organizace hrají důležitou roli tím, že pomáhají povědomí veřejnosti dále udržovat a poukazují na konkrétní případy nesoudržnosti. Úsilí o veřejnou pozornost pak doplňuje snaha ovlivnit konkrétní politická rozhodnutí na úrovni EU a jednotlivých členských států.

Rozvoj a práva jiných jako domácí politický zájem

Jak je z uvedeného rozboru patrné, účel, obsah a metoda koncepce poctivé politiky se zásadně neliší od koncepce koherence politik pro rozvoj: obě přispívají k rozšiřování povědomí politiků a vládních úředníků o potřebě soudržnosti ostatních politik s politikou rozvojovou, obě usilují o širší veřejnou podporu pro větší zohlednění zájmů chudých zemí. S tímto novým přístupem se ale mění hlavní cíl práce a způsob, jakým se prezentuje. Odklání se od instrumentálních a procedurálních změn politiky a zdůrazňuje ústřední potřebu definovat **rozvoj jako domácí politický zájem**, tedy nalézt politickou vůli pro potřebné změny.

Ke stimulaci politické vůle ve prospěch vyšší koherence politik pro rozvoj ale nestačí jen aktivní práce a nátlak organizací občanské společnosti. Neobejde se bez podpory široké občanské veřejnosti. Hesla jako „Dělejme poctivou (domácí) politiku – nechme prostor rozvoji (chudých zemí).“ se zdají být **přístupnější** širší škále různých aktérů a vhodnější ke stimulaci veřejné a politické podpory než kampaň se sloganem „Koherence politik pro rozvoj“.

Úkolem zastánců poctivé politiky je tedy v příštích letech prověřit, zda jsou občané připraveni poctivou politiku podporovat a zapojit se do **politických kampaní** ve své škole, ve svém bydlišti a ve volbách.

3.4 Zastavení škodlivých vlivů

V této části jsme se zabývali tím, co bychom mohli označit jako **nová rozvojová agenda** občanské společnosti, a srovnali ji s oficiální rozvojovou agendou. V čem je tato rozvojová agenda nová? Ve srovnání s převládajícím přístupem k rozvoji kladou lidskoprávní přístup, koncepce efektivního rozvoje a poctivé politiky větší důraz na:

- normativní požadavky a morální hodnoty,
- principy a procesy rozhodování,
- sociální a environmentální otázky,
- strukturální faktory a
- politický (mocenský) charakter rozvojové problematiky.

Nevládní koncepce neusilují nutně o nahrazení svých vládních protějšků a oficiální procesů s nimi spojených – Rozvojových cílů tisíciletí, efektivitu pomoci a koherence politik pro rozvoj. Všechny však zahrnují (více či méně otevřenou) kritiku vládních přístupů a snaží se je do určité míry překonat.

Nová rozvojová agenda občanské společnosti není snahou podkopat, nebo dokonce opustit klasickou rozvojovou pomoc, ale místy se vyznačuje velmi kritickým ostnem vůči motivům, formám i dopadům pomoci. Odráží sílící shodu o tom, že technický přístup k mezinárodnímu rozvoji (efektivní poskytování pomoci, rozvojová soudržnost rozhodovacích procesů, celosvětově dohodnuté objektivní ukazatele a harmonogramy spojené s rozvojovými cíli tisíciletí) je třeba mnohem více nahradit **přístupem politickým** (řešení strukturálních příčin spíše než příznaků chudoby a spíše mikro než makro přístup k jejímu trvalému snížení; mobilizace politické vůle k tomu, abychom se vzdali zájmů, které vedou ke škodlivým politikám bohatých zemí; zaměření se spíše na práva než na potřeby skupin odsunutých na okraj společnosti). Jedná se o pokračování dřívějších snah o **rozšíření definice chudoby** (a tudíž i rozvoje), zejména o dynamiku mocenských vztahů, nerovnosti, vyloučení a udržitelnost (o proces rozvoje, nikoli pouze jeho výsledky)³⁰ a o vliv vnějších sil v pozadí (zejména vysoké politické a hospodářské zájmy) – stručně řečeno o politické zájmy za sektorovými politikami, o ekonomii za sociálními a ekologickými problémy.

Tlak světové občanské společnosti měl zčásti úspěch. Rozvojové cíle tisíciletí již kladou větší důraz na sociální a environmentální aspekty rozvoje. Překonávají zjednodušující předpoklad, že hospodářský růst je zázračným lékem na snížení chudoby. Díky diskusím o efektivnosti pomoci se vlády více otevřely úvahám o samotném

³⁰ Viz např. Duncan Green, *From Poverty to power – how active citizens and effective states can change the world* (Oxfam International, 2008).

procesu rozvoje, zejména pokud jde o zapojení a vliv chudých lidí. To, že vlády pomalu uznávají (vnitro) politický charakter rozvojových problémů, se projevuje především rostoucím konsenzem o potřebě větší **soudržnosti nerozvojových politik s cíli pomoci**. Koncepce koherence politik pro rozvoj se stává součástí toho, jak dárcovské vlády vykládají posun od efektivnosti pomoci k efektivnosti rozvoje. Radě vlád je také jasné, že Rozvojových cílů tisíciletí lze stěží dosáhnout a udržet je, aniž by se zvětšila soudržnost politik v zájmu rozvoje.

Mnohem širší politická definice chudoby však u vlád naráží na jasné meze. Navzdory tomu, že některé multilaterální instituce a vlády si osvojují lidskoprávní přístup k rozvoji, ten je ještě velmi daleko od toho, aby zaujal na mezinárodní či evropské agendě místo srovnatelné s koncepcí koherence politik pro rozvoj. Navíc absolutní soudržnost politik, nemluvě o soudržnosti v zájmu rozvoje, samozřejmě není možná nebo dokonce ani žádoucí. Neustálá interakce protichůdných zájmů je legitimním a nezbytným předpokladem demokratického pluralismu. Mnozí vládní úředníci však mlčky připouští, že některé **zájmy** jsou prostě **příliš silné a politicky zaštitěné na nejvyšších místech** na to, aby se utkaly otevřeně v demokratickém konfliktu s jinými zájmy (a mohly s nimi prohrát). Vládní představitelé velmi **vzdorují** strukturálnímu („Co všechno vlastně musíme změnit, abychom chudým pomohli?“) a mocenskému přístupu („Jak můžeme narušovat svrchovanou vnitrostátní politiku chudých zemí?“ „Jak můžeme zpochybňovat své vlastní politické vedení?“) k rozvoji. Příliš v lásce nemají ani myšlenku poctivé politiky („Chcete tím tedy naznačit, že naše současná politika není poctivá?“ „Jak můžeme upřednostňovat zájem jiných občanů před zájmy svých občanů?“).

(Mezi)vládní pokrok je sice dosti pomalý a omezený – a zdaleka ne dokonalý – i tam, kde ke změnám opravdu došlo – avšak v nové rozvojové agendě občanské společnosti se také skrývají **problematické momenty**. Tváří v tvář prohlubujícím se početným světovým krizím je pro světovou občanskou společnost nanejvýš racionální, aby se pokusila dospět ke **sblížení** různých názorů a agend. V globalizovaném světě existují jasné vzájemné vztahy mezi tradičně svébytnými agendami, jako jsou rozvojová pomoc, změny klimatu, spravedlivý obchod nebo potravinová soběstačnost. Díky intenzivnímu dialogu mezi občanskou společností na Jihu a Severu, který se prolíná společnou politickou prací na různých světových problémech, také do jisté míry došlo ke sjednocení (i když zde stále zůstávají podstatné rozdíly). Koneckonců agregované postoje zastupující značný počet lidí (voličů) mají vždy lepší šanci na to, že ovlivní politiku, než množství nezkoordinovaných partikulárních názorů.

Změny na Jihu

Před novým světovým politickým hnutím, které, jak se zdá, se takto postupně formuje, však mohou vyvstat určitá rizika. Některá z nich částečně vysvětlují odpor vlád a politiků k nové rozvojové agendě. Jiné nesrovnalosti nebo případná nebezpečí by mohla být příčinou toho, proč je doposud spíše vlažný postoj k těmto koncepcím u organizací občanské společnosti ve východní Evropě. Zejména v případě, že se hlavní myšlenky tohoto hnutí zjednoduší a radikalizují, aby se odlišily od převládajících ideologií a vybudovala se efektivnější politická moc. K případnému **zneužívání** nové rozvojové agendy partikulárními politickými zájmy by asi nedocházelo v důsledku hlavních hodnot a principů těchto nových koncepcí jako takových, ale spíše v důsledku specifického slovníku, důrazu či výkladu této agendy. Namísto ostré kritiky progresivních koncepcí globální občanské společnosti zde tedy spíše konstruktivně předkládáme seznam bodů, na něž je potřeba dávat pozor:

- **Vytvoření vnějšího nepřítele** – lidskoprávní přístup i část agendy efektivnosti rozvoje se soustřeďují na emancipaci a zapojení nejchudších a nejvíce marginalizovaných skupin, ale z rétoriky některých zastánců by se občas mohlo zdát, že hlavní rozvojové problémy, a tudíž i hlavní řešení, primárně neleží ve světě chudých. Někdo zvenčí (např. nadnárodní společnost v rámci nespravedlivých mezinárodních ekonomických pravidel) porušuje lidská práva chudých, někdo jiný zvenčí (stát) chudé nebrání. To je jistě v mnoha případech pravda a za pomoci vnějšího nepřítele se mohou lidé účinně mobilizovat k akci. Ale vede taková interpretace opravdu k tomu, aby lidé v chudých zemích Jihu vzali odpovědnost do svých rukou místo toho, aby obviňovali někoho jiného, měli pocit zlosti a bezpráví, a upadali do ještě větší závislosti na vnějších silách? Jedna z historických lekcí z komunistické minulosti na bývalém Východu byla, že totalitní režim byl sice diktován zvenčí za pomoci dobře organizované zájmové politické skupiny uvnitř, ale většina lidí nesla spoluvinu na tom, že jí to umožnila, a především že jí umožnila, aby společenský úpadek trval tak dlouho.
- **Jednostranný rozbor, falešné řešení** – zdá se, že pro mnohé skupiny (zejména na Jihu) je společným jmenovatelem řady problémů spojených s chudobou jeden ústřední: odstranění nerovností v držení moci. Zatímco dynamika mocenských vztahů je při řešení místních, národních i globálních rozvojových problémů takřka vždy důležitá, většinou není jediným a někdy ani hlavním důvodem chudoby a bezmoci. Redukce složitých skutečností na jedinou příčinu není nikdy příliš přesvědčivá. Vliv nepříznivého podnebí, demografické exploze či společenských zvyků nezmizí ani poté, co politická moc či práva většiny obyvatel vzrostou. Východoevropská historie varuje, že třídní boj a diktatura chudých nejsou řešením. Stejně tak ale svržení leckteré diktatury nevedlo k výraznému poklesu chudoby.

- **Stát není nikdy dost dobrý** – Postoje některých nevládních organizací ke státu jsou ambivalentní. Na jednu stranu se stát považuje za ústřední instituci, která má plnit mnoho významných rozvojových funkcí (vynucovat dodržování práv, poskytovat veřejné služby, regulovat trhy atd.). Na druhou stranu je však stát kritizován, obviňován a je mu přikládána odpovědnost za mnoho stávajících problémů. Ve světle předchozí zkušenosti s příliš silným státem tedy nejednoznačný postoj ke státu sám o sobě není na škodu. Naopak jeden či druhý pól většinou vedou ke zhoršení vyhlídek na spolupráci, reformu anebo svobodu:

Spolupráce – Ze slovníku zastánců lidskoprávního přístupu k rozvoji není vždy zcela zřejmé, že: „stát nejsou oni, stát jsme my“. Společnost většinou má takový stát, na kterém jí záleží a za který bojují její občané. Vládní instituce tvoří lidé, jež také mají své starosti, ale i práva. Ze zkušeností občanské společnosti ve střední a východní Evropě vyplývá, že obviňování vlády z korupce, zanedbávání nebo neschopnosti může mobilizovat kolektivní aktivity, ale nemusí být tím nejlepším východiskem k dialogu, natož pak k dlouhodobější spolupráci s většinou lidí v ústředních institucích dané země, bez níž se hlubší společenská transformace neobejde.

Reforma – Způsob, jakým se dosáhne politické změny, je stejně důležitý jako to, jaké změny se dosáhne. Dokonce pro to může být rozhodující. Násilné revoluce obvykle nepodněcují pokojné a udržitelné proměny společnosti, jaké ve střední a východní Evropě většinou nastartovaly „sametové“ revoluce roku 1989. Většina našich fungujících institucí se vyvinula se společností. Proto by měl být v rámci realistických procesů snížení chudoby a prosazování lidských práv odpovědný, efektivní stát spíše výsledkem než počátečním normativním požadavkem.

Svoboda – Všechny státy mají svá omezení, i ty, které fungují nejlépe. Příliš mnoho států může být stejně špatné jako příliš málo států. Hranice mezi sociální přeměnou a sociálním inženýrstvím se může stírat a i dobré úmysly mohou připravit půdu pro nevolnictví. Nepříliš dávno bylo ve východní Evropě, Latinské Americe a mnoha asijských státech velmi snadné přijít o svobodu, avšak velmi obtížné ji znovu nabýt. Proto společně s realistickým, tolerantním, avšak aktivním přístupem ke státu by zdravý skepticismus vůči státu mohl být bezpečným vodítkem pro všechny, kteří svůj rozvoj definují jako zvětšování svobody. Zejména v období po velké krizi, kdy protitržní a protikapitalistické sentimenty jsou velmi silné.

Změny na Severu

Otázka po tom, kdo má být **hybnou silou změny** v zemích Jihu, je jedním z nejspornějších bodů nejen v rozvojových diskusích, ale také v diskusích zahraničněpolitických. Umělou dichotomií ale není jen to, zda to má být spíše stát či samy občané, ale také, zda změna má přijít primárně spíše zevnitř země či zvenčí. Většina změn se odehrává v důsledku kombinace vnitřních a vnějších faktorů. Nejinak tomu bylo i při pádu železné opony, kdy kulminace vnitřního odporu proti komunistickým režimům šla ruku v ruce s ekonomickým a mocenským úpadkem východního bloku.

V každém případě jde o změny strukturální i politické. Kromě zvažování toho, jak lze nejlépe dosáhnout snížení chudoby a zvýšení emancipace uvnitř zemí Jihu, se musíme také zabývat úlohou Severu. Z předchozích kapitol vyplynulo, že efektivní rozvoj Jihu založený na respektu k lidským právům je potřeba přenést na rozmanitá kolbiště domácí politiky Severu. Neměli bychom si, coby občané i coby rozvojové nevládní organizace z bohatých zemí, nejprve zamést před vlastními prahem, zejména před tím, než začneme na jiné klást normativní požadavky spojené s větší morálkou a strukturálními změnami?

- **Osobní prohrěšky** – Řada z nás sice nemusí s tím, jak v bohatých zemích funguje hospodářství a politika, přímo souhlasit a nemusí dokonce ani získávat mnoho výhod z nespravedlivého mezinárodního systému. Avšak jako občan či spotřebitel v zemích Severu je v podstatě nemožné se tomuto přínosu zcela vyhnout. V dnešních složitých hospodářských procesech je složité rozpoznat výhody, které vznikají na úkor někoho jiného, zejména chudých: jaká část naší potravinové bezpečnosti má svůj původ v subvencích, jež poškozují chudé farmáře? Kolik veřejných služeb může náš stát poskytovat díky zdanění kapitálových toků, které k nám nelegitimně odplynuly z chudších zemí? Jaká část naší rostoucí spotřeby je umožněna díky dovozu levných surovin, nespravedlivým obchodním pravidlům nebo výrobkům s velkou ekologickou a klimatickou stopou? Není stále velmi lidské (právo) činit – alespoň sem tam – vědomá rozhodnutí, jež nejsou v souladu s normativními (např. rozvojovými) cíli (jako je třeba cestování na dovolenou letadlem), i když o nich víme?
- **Bližší košile než kabát** – I když se svobodně snažíme vyhnout využívání výhod, jež přináší nepoctivá politika, v co největší míře, i v zemích Severu existují skupiny, jejichž živobytí, a nikoli pouze blahobyt, silně závisí na stávajícím hospodářsko-politickém systému (zemědělci, dělníci, někteří poskytovatelé služeb). Pokud politici odmítají systémovější změny, nejde jen o snahu chránit partikulární zájmy vlivných

ekonomických skupin, které těží ze statu quo. Kupříkladu velké množství pracovních míst v ČR je závislé na konkureschopném průmyslovém exportu, který je zase závislý na dovozu levných surovin z chudých zemí a masivních emisích CO₂. V našem provázaném světě strukturální změny na Jihu (např. tvrdší hájení jejich ekonomických zájmů) znamenají i strukturální změny pro Sever (potřebu ekonomického růstu méně závislého na globálním obchodu a fosilní energii). Jak jsme byli svědky ve střední a východní Evropě, takové transformace bývají složitými, dlouhodobě nákladnými a nejistými podniky s nerovnými dopady. Systémové přeměny jako takové se setkávají až do posledního okamžiku s odporem a bývá obtížné je v celém rozsahu naplánovat, (demokraticky) kontrolovat. Také je provázejí politické kompromisy, které často obětují jiné legitimní sociální zájmy. Nemají nevládní organizace na Severu sklon podceňovat pružnost a připravenost lidí na změny, ale také potřebu takovou změnu vyjednat s jinými společenskými zájmy?

Škodlivá pomoc

Je nabíledni, že situace chudých lidí v mnoha zemích Jihu se nemůže trvale zlepšit bez vnitropolitických změn. Ani o tom, že ekonomika a politika Severu produkují řadu škodlivých dopadů na země Jihu, dnes víceméně není pochyb. Jednou z nejobtížnějších otázek, kterým se zároveň rozvojové nevládní organizace nejvíce vyhýbají, je však škodlivost samotné pomoci. Jak určit, zda rozvojová pomoc, včetně pomoci poskytované nevládními organizacemi, může být sama o sobě nejen neefektivním řešením daných rozvojových problémů, ale také **strukturálním problémem**? Zkusme se na rozvojovou spolupráci podívat prismatem základních předpokladů nové rozvojové agendy.

Jedna věc je uznat, že navzdory velkým sumám peněz rozvojová pomoc učinila na místní úrovni do velké míry hodně dobrého, aniž by však v chudých zemích přispěla k trvalé strukturální změně. Zcela jiná věc však je, přiznáme-li, že kromě bezskrupulózních trhů a nepoctivých vládních politik i tato pomoc – a občanská společnost s ní spojená – může ve skutečnosti jít proti zájmům chudých lidí. Tato kritická argumentační linie se zaměřuje na to, jak celková pomoc může v některých komunitách a zemích zvýšit závislost a místo toho, aby podporovala klíčové domácí reformy a politické změny (větší tlak na politickou aktivitu chudých, rozvoj místního podnikání a domácího trhu, větší odpovědnost vlád, skutečnou emancipaci chudých a jejich vlastnictví procesu rozvoje), zamezuje jim. Pro nemálo politiků Severu pomoc stále zůstává **nástrojem kontroly** zemí Jihu, ať už přímo (např. prostřednictvím technické pomoci), tak nepřímo jako trumf při jednáních o obchodu, migraci či jiných otázkách.

To je klíčová diskuse nové rozvojové agendy, jež přesahuje Rozvojové cíle tisíciletí a efektivnost pomoci, avšak není obvykle výslovně uváděna v rámci koncepcí efektivnosti pomoci či rozvoje (ani poctivé politiky). Jinými slovy se jedná o **kritiku některých kritických koncepcí** rozvoje (tato diskuse probíhá v rámci lidskoprávního přístupu k rozvoji) kvůli tomu, že nejsou dostatečně soudržné a – strukturálně a politicky – kritické. Taková slova nejčastěji přicházejí od občanské společnosti na Jihu.

Vzhledem k miliardám veřejných i soukromých dolarů, jež v rozvojovém sektoru každý rok obíhají, není příliš iracionální jej chápat jako svébytné národohospodářské odvětví, jakýsi **průmysl pomoci**. Na Severu i Jihu poskytuje mnoho pracovních míst, která se v jednotlivých ekonomikách násobí do takové míry, že pomoc nelze snadno přerušit, aniž by to vyvolalo závažné lidské náklady. Nemůžeme ani doufat, že partikulárním ekonomickým či obecně politickým zájmům lze zabránit, aby oslabovaly původně dobré úmysly rozvojových programů. V lepším případě rozděluje rozvojový efekt snaha zachovat pracovní místa, vylepšit mezinárodní image země či otevřít nové obchodní možnosti. V horším případě dochází k přesměrování peněz na zcela soukromé účely (např. podpora exportu konkrétních firem). I dopady neoslabené pomoci však mohou v průběhu času vyprchat a nemusí přinést udržitelnou změnu ani na místní úrovni. Tím se vysvětluje, proč některé skupiny hájící novou rozvojovou agendu nejsou příliš nadšené z požadavků na zvyšování objemu oficiální pomoci, což je pravděpodobně nejuniverzálnější a nejčastější požadavek rozvojových organizací.

Rozvojová spolupráce má ale zároveň zásadní **domácí a symbolický význam**. Díky ní se rozšiřuje povědomí o závažnějších problémech za hranicemi běžného národního života, ale také o alternativních kulturách a životním stylu, podporuje se ve společnosti zemí Severu solidarita a globální odpovědnost, což je samo o sobě hodnotné. Slouží také jako záminka pro větší soudržnost politik ve prospěch rozvoje a diskusi o dalších škodách, které bohaté společnosti způsobují externě (například změny klimatu). Rozvojová spolupráce je konečně také mechanismem, prostřednictvím něhož se poskytují globální veřejné statky, jako jsou např. finanční stabilita, zdravotní bezpečnost či zachování globálního ekosystému. Mnohostranné instituce sice zdaleka nejsou dokonale efektivní, transparentní a odpovědné, ale řadu problémů dnešního světa bez nich nelze smysluplně řešit.

Shrnutí oddílu

Na základě kritické analýzy nových koncepcí rozvoje lze dospět k třem různým závěrům.

Zrušit pomoc není v žádném případě lepší řešení než strkat hlavu do písku před strukturálními problémy, které způsobuje. Je potřeba více otevřené a upřímné diskuse o vlivech rozvojové spolupráce jak v zahraničí, tak v tuzemsku. Ještě důležitější je ale otázka, jak by měla vypadat ryzí **rozvojová spolupráce zacílená na práva nejchudších**, v důsledku níž nevzniká závislost a prostřednictvím níž se řeší strukturální a politické problémy chudoby. Lidskoprávní přístup k rozvoji a s ním i agenda efektivnosti rozvoje se do značné míry vydávají tímto směrem. I v praxi už běží řada projektů, které aktivizují různé místní komunity k většímu politickému zapojení a emancipaci či pomáhají reformovat veřejnou správu v zemích Jihu směrem k větší odpovědnosti a zaměřením na marginalizované skupiny. Promyšlenější integrace lidských práv a podpory demokratických forem vlády do politiky rozvojové pak může být takovou smysluplnou vnější intervencí.

S takovými programy podpory **vnitřní politické transformace** se rozvojová (i zahraniční) politika ocitá na velmi tenkém ledě. U mnoha nepříliš demokratických režimů narazí na odpor místních politických zájmů. Poctivou politiku a koherenci různých sektorových politik s národními rozvojovými cíli je ale třeba vyžadovat i od úředníků a politiků na Jihu, nejen na Severu. Na druhé straně **kvalitu demokracie** a lidských práv nelze považovat za dokončený projekt ani v zemích Severu. Korupce, nedostatek odpovědnosti na straně úředníků, vyloučení chudých a marginalizovaných skupin z politických rozhodnutí, to zdaleka nejsou jen problémy chudého Jihu. Koncepce efektivity rozvoje a lidskoprávního přístupu k rozvoji lze z nemalé části aplikovat i v bohatých zemích.

I sebeúčinnější vnitřní občanská mobilizace a politické reformy však těžko dosáhnou svých rozvojových cílů bez vnější podpory. Realizovat politická práva a občanské svobody bez materiální opory – bez potravy, energie či peněz – není dost dobře možné. V dnešním globalizovaném světě však o distribuci mnoha zdrojů nerozhodují jen národní vlády, ani pouze politika komunální, ať už jsou demokratické a odpovědné, či nikoliv. O alokaci omezených (místních) zdrojů mezi neomezené (globální) potřeby rozhodují také – a leckde především – mezinárodní ekonomická pravidla.

Jejich změna ve prospěch chudých představuje nejvyšší úroveň koherence politik pro rozvoj i poctivé politiky, protože mnohé konflikty politických zájmů (například ekonomické vs. ekologické) v rámci starého ekonomického modelu nelze uspokojivě vyřešit. Zároveň mnohé vnitropolitické či systémové reformy (například daň z finančních transakcí) se mohou uskutečnit jen, pokud je zároveň podstoupí kritické množství států tak, aby ti, co podstupují zásadní reformy, nebyli znevýhodněni vůči těm, kteří se jim vyhýbají. Rozvojová politika by se proto měla aktivně podílet i na procesu **vnější systémové transformace** globálních ekonomických pravidel.

Nad tím, jak zvnějšku nejlépe a poctivě přispět k transformaci chudých zemí, se vznáší mnoho otazníků. Někdy bývá snazší určit, co je špatně, než definovat, co je dobře. I kvůli této nejistotě se nová rozvojová agenda zaměřuje méně na dodávky služeb na chudý Jih a více na veřejnou a politickou práci na Severu. Od pomáhaní způsobem, jakým země Severu chtějí, směřuje spíše k **zastavení škod**, které země Severu způsobují (ať už prostřednictvím nerozvojových politik, anebo pomoci). Všechny kroky nové rozvojové agendy by ale měly umožnit a podpořit to, že chudí iniciují vlastní rozvoj tak, jak se to jeví nejlepší jim.

Bylo by samozřejmě příliš zjednodušené tvrdit, že to jediné, co chudé země potřebují, je zbavit se veškerých forem vnějšího vlivu (obchodu, půjček nebo pomoci) a zaměřit se jen na to, jak veškeré důležité zboží, služby a procesy zajistit na místní úrovni. **Lokalizace rozvoje** se skutečně zdá být rozumnou reakcí na řadu potíží s rozvojem a stávajícími světovými krizemi, ale odstranit veškeré závislosti není ani možné ani žádoucí. Spíše než o soběstačnost či nezávislost nová rozvojová agenda proto usiluje o novou definici svrchovanosti.

4. NOVÉ KONCEPCE SVRCHOVANOSTI

V závěrečné části této práce chceme ukázat, jak se nejnovější teoretické reflexe nové rozvojové agendy již teď projevují v praxi. Svrchovanost je vyjádřením základní svobody a politické emancipace, lidské právo a jeden z nejvyšších cílů rozvoje. Odpovídá základní rozvojové – a demokratické – touze jednotlivců a společenství, ale nikoli pouze národů. Potravinová, energetická a širší hospodářská svrchovanost, v protikladu k závislosti, zranitelnosti a bezmocnosti, představují autentický požadavek chudých rodin, komunit a celých oblastí Jihu. Zároveň je suverenita střeženou hodnotou Severu, včetně organizací občanské společnosti. Mohou se z nových koncepcí a rozměrů svrchovanosti v souvislosti s měnícím se klimatem a vyčerpáním neobnovitelných zdrojů, rozšiřujícím se hladem a zejména hospodářskou a finanční krizí stát solidní východiska národních i mezinárodních politik?

4.1 Potravinová svrchovanost

Koncepce potravinové svrchovanosti (food sovereignty) se zrodila z toho, že zemědělci, rolníci a jiní drobní producenti potravin spolu s řadou organizací občanské společnosti odmítli, aby jejich domácí trhy s potravinami podléhaly rozmarům mezinárodních tržních sil. Od té doby, co koncepci potravinové suverenity (svrchovanosti) na Světovém potravinovém summitu v roce 1996 veřejně prosazovala organizace La Via Campesina, přijala ji další sociální hnutí (a stále více vlád) do takové míry, že se stala alternativním paradigmatem k neoliberálnímu přístupu k potravinám, zemědělství a obchodu se zemědělskými výrobky.

4.1.1 Od potravinové bezpečnosti k potravinové svrchovanosti

Koncepce potravinové svrchovanosti se liší od starší a běžnější koncepce potravinové bezpečnosti. Na základě definice stanovené na uvedeném Světovém potravinovém summitu v roce 1996 je **potravinová bezpečnost** (food security) stav, kdy „všichni lidé mají stále fyzický i ekonomický přístup k bezpečným a výživným potravinám, které splňují jejich stravovací potřeby a upřednostňovaný výběr potravin pro aktivní a zdravý život“. Hlavní rozdíl mezi potravinovou bezpečností a **potravinovou svrchovaností** spočívá v povaze těchto dvou koncepcí. Potravinová bezpečnost je cílem potravinových politik a výživových strategií. Potravinová svrchovanost je na druhou stranu alternativním politickým rámcem, který slučuje prvky různých oblastí politiky (potravin, výživa, ale také zemědělství, obchod a životní prostředí), v rámci nichž se snaží nově uspořádat celé potravinové systémy. První koncepci lze tedy považovat za technickou, zatímco druhá má spíše politický charakter.

Další zásadní rozdíl tkví v chápání a využívání těchto koncepcí. Potravinová svrchovanost vyzdvihuje problém chudoby jakožto hlavní příčinu hladu a zdůrazňuje **ekonomický přístup jednotlivců k potravinám**. Ve světě však převládá vize potravinové bezpečnosti, jež upřednostňuje světovou či národní dostupnost dodávek potravin (nabídku) před kupní silou každé osoby (poptávkou). Upřednostňování této koncepce je výraznější od té doby, co vypukla krize v cenách potravin. Koncepci potravinové bezpečnosti dokonce do svých marketingových kampaní převzaly i velkoobchody s osivem. Kladou v nich důraz na zajištění dostatečné zemědělské výroby, aby byla zajištěna světová potravinová bezpečnost. Potravinová svrchovanost se na druhou stranu, podobně jako koncepce vycházející z (lidského) práva na potraviny, soustředí zejména na přístup lidí k produktivním zdrojům, aby se mohli nasytit (přímo nebo prostřednictvím příjmů utržených za produkci potravin pro jiné).

Jediná **definice** potravinové svrchovanosti neexistuje, protože se tato koncepce neustále vyvíjí. Diskutují o ní různá společenská hnutí v několika částech světa. Všechny definice však shodně uplatňují lidskoprávní slovník a mají společnou řadu hlavních priorit:³¹

- nasycit lidi místními zemědělskými výrobky,
- přístup drobných farmářů, chovatelů dobytka, rybářů a lidí nevlastnících půdu k produktivním zdrojům: půdě, vodě, osivu a chovu dobytka,
- přístup drobných farmářů k úvěrům,
- právo drobných farmářů na výrobu potravin a uznání práv farmářů, zejména farmářek,
- právo spotřebitelů rozhodnout se, jaké potraviny konzumují, kdo je vyrábí a jak,
- právo států na ochranu svých trhů před podhodnoceným dováženým zemědělským zbožím a potravinami,
- potřeba, aby ceny v zemědělství odrážely výrobní náklady a aby se zastavily veškeré podoby dumpingu,
- zapojení obyvatelstva do rozhodování o zemědělských politikách,
- agroekologie jako způsob nejen výroby potravin, ale také dosažení udržitelného životního prostředí, živé krajiny a celistvosti životního prostředí (včetně aktivního přizpůsobení změnám klimatu a jejich zmírnění).

Koncepce potravinové svrchovanosti se uplatňuje na vnitrostátní nebo regionální úrovni (jako Evropa), kde se navrhuje a přijímají politická rozhodnutí týkající se potravin, zemědělství či obchodu. Obchodní politika je dnes organickou součástí zemědělské politiky. Potravinové svrchovanosti nelze dosáhnout bez kontroly nad celní politikou a pravidly pro státní podporu, o nichž se rozhoduje v rámci obchodní politiky (dnes často dojednané ve Světové obchodní organizaci i v rámci dvoustranných obchodních dohod).

Pro ovlivňování veřejných politik vzniklo na národní či regionální úrovni několik sítí pro potravinovou svrchovanost, které pod tímž praporem sdružují zemědělce, skupiny spotřebitelů, nevládní organizace a odborové organizace. Jejich kampaně na obhajobu se různí v závislosti na zemědělské a potravinové situaci, v níž se nachází.

Boj za potravinovou svrchovanost však také svádějí **vlády**. V roce 1988 jí využila skupina rozvojových zemí v Uruguayském kole jednání o liberalizaci obchodu v zemědělství.³² Několik zemí, jako například Ekvádor, Bolívie, Nikaragua, Venezuela, Nepál a Mali, potravinovou svrchovanost zakotvilo do své ústavy či zemědělských zákonů. Tuto koncepci také využili v omezeném rozsahu úředníci v EU a organizaci FAO, vždy s odkazem na chudé země (nikoli pouze v samotné Evropě). Někdy se však jejich výklad této koncepce výrazně rozchází s významem, který mu přikládají rolníci a jiná hnutí. Navzdory tomu došlo v roce 2009 k pozitivnímu kroku, kdy Evropský parlament ve svém usnesení o Světovém potravinovém summitu v Římě prohlásil: „boj proti hladovění se musí zakládat na uznání práva na potravinovou svrchovanost jakožto schopnosti každé země nebo regionu uplatňovat demokratickým způsobem vlastní zemědělské a potravinové politiky, priority a strategie“.

Boj za potravinovou svrchovanost se odehrává jinak na Severu a jinak na Jihu. Jak ukazuje další část, v chudých zemích jde především o místní výrobu, přístup ke zdrojům a ochranu trhů, zatímco na Severu je hnutí za potravinovou svrchovanost spojeno v první řadě se zpochybňováním převládajících modelů výroby a spotřeby, podporovaných stávajícími systémy subvencí.

4.1.2 Jih a Východ: Jezme, co vyprodukujeme, produkujme, co sníme

Jih: Ochrana trhů

V Kamerunu vzniklo v roce 2004 občanské hnutí za potravinovou svrchovanost, které s podporou evropských nevládních organizací vyhrálo boj proti masivnímu **dovozu zmrazených kuřat**. V roce 1995 se exponenciálně zvýšily africké dovozy zmrazených kuřat z Evropy, ale také z Brazílie a USA poté, co vstoupila v platnost dohoda o liberalizaci trhů se zemědělskými komoditami. Od roku 1995 do roku 2003 zaplavila kamerunský trh zmrazená drůbež. Zatímco v roce 1994 dovoz drůbeže čítal 27 tun (většinou kachny a husy, tedy produkty, které doplňovaly místní produkci), v roce 2003 vylétl na 16 885 tun (převážně kuřata, jež místní výrobě

³¹ M. Windfurth and J. Jonsen, *Food Sovereignty. Towards democracy in localized food systems* (FIAN, ITDG Publishing, 2005) 13.

³² *ibid.*, 35.

konkurovala).³³ Tento obrovský nárůst levnějších dodávek kuřat na omezený trh (průměrná roční spotřeba drůbežního masa na osobu je zde 2,2 kg) vyvolal strmý pokles příjmů 92 % drobných chovatelů kuřat, kteří nemohli najít odbytiště pro své výrobky.

Kromě toho, že dodávky zmrazených kuřat přivedly **farmáře k bankrotu**, přinesly s sebou také závažné **lékařské problémy**. Podle statistik nebylo 83,5 % kuřat hodných ke konzumaci, protože se dostávaly k zákazníkům v rozmrzlém stavu.³⁴ V roce 2003 organizace kamerunské občanské společnosti (SAILD a ACDIC)³⁵ mobilizovaly, shromažďovaly informace a spustily v Kamerunu a Evropě kampaň proti dodávkám zmrazených kuřat do Afriky. Výsledkem bylo, že kamerunská **vláda omezila dovoz** zmrazených kuřat tím, že zvýšila dovozní daň z 27 na 43 %, ³⁶ díky čemuž se dovoz zmenšil o 90 %. Zároveň zrušila daň z přidané hodnoty na místně chovaná kuřata, aby znovu nastartovala produkci.

Kampaň proti neřízenému dovozu kuřat odhalila, nakolik Kamerun ztrácí kontrolu nad svou potravinovou bezpečností. Naopak úspěch kampaně přesvědčil kamerunské a západoafrické občanské skupiny, aby se více zorganizovaly a aktivně zapojily do zemědělské politiky. V návaznosti na kampaň s kuřaty asociace ACDIC zahájila společně s dalšími sdruženími kampaň na podporu potravinové svrchovanosti, jež byla více zaměřena na podporu místní výroby a na zajištění přístupu k půdě. Jejím heslem bylo: „Jezme, co vyrobíme, vyrábějme, co sníme“.

Východ: Změna výrobních a spotřebních modelů

V Evropě má **hnutí za potravinovou svrchovanost** své kořeny v polovině osmdesátých let 20. století. Rolníci z různých zemí vytvořili síť s názvem Evropská koordinace rolníků, aby mohli vystupovat jednotně tváří v tvář rostoucím problémům v zemědělství, jako byl dumping přebytků v chudých zemích, ztráta biologické rozmanitosti, hygienické problémy či nízké a nestabilní ceny. Toto hnutí mimo jiné upozornilo na jeden ze zásadních problémů společné zemědělské politiky (SZP) EU. Závislost Evropy na levném dovozu krmiv proměnila starý kontinent v továrnu na zpracování masa a mléka. Následnou nadprodukcí navíc začaly doprovázet ekologické a hygienické pohromy. Evropské rolnické hnutí se postupně rozrůstalo, protože rolníci brzy zjistili, že SZP sami změnit nemohou, a začali vytvářet koalice se spotřebiteli, odborovými organizacemi, ekologickými a rozvojovými skupinami i s občany. Evropská platforma pro potravinovou svrchovanost,³⁷ jež se nyní skládá z deseti národních sítí, vznikla na základě mnoha aktivit v rámci Evropských sociálních fór.³⁸

Doposud jen jedna pochází z nového členského státu (z Maďarska), přestože právě ve středoevropských a východoevropských zemích (ale také na Jihu) je podíl aktivních obyvatel zapojených do zemědělství největší. V zemích, jako Maďarsko, Polsko, Bulharsko a Rumunsko, připadá na zemědělské hospodářství v průměru méně než 11 hektarů (evropský průměr činí 22 hektarů) a většina z těchto **malých hospodářství** zajišťuje plnou nebo částečnou soběstačnost venkovského obyvatelstva.³⁹ Navzdory výhodám, které přináší Evropě v podobě pracovních míst ve venkovských oblastech, životní a ochrany biologické rozmanitosti, právě tato malá hospodářství nejvíce ohrožuje současná SZP, která se v prvé řadě zaměřuje na zvyšování konkurenceschopnosti zemědělského sektoru.

Hnutí za potravinovou svrchovanost sice v zemích střední a východní Evropy zatím není příliš zakotveno, existuje zde ale několik místních hnutí, jež jsou vizi potravinové svrchovanosti blízké. Tato hnutí podněcují **alternativní modely produkce a spotřeby**, jako jsou zvyšování místní výroby potravin, lokální marketing, uchovávání a výměna osiv, postupy agroekologického zemědělství nebo dny bez masa. Tato praxe pomáhá zvyšovat příjmy zemědělců a snižovat uhlíkovou stopu spojenou se spotřebou obyvatel, podporuje místní produkci, a tudíž omezuje negativní dopady na chudé obyvatele Jihu. V České republice pak v roce 2009 vznikl nový typ tržního prodeje, který sice nemá výslovně politickou motivaci, nicméně podporuje místně produkované zemědělské bio výrobky, jež spotřebiteli přímo prodávají samotní farmáři (nebo družstvo).

³³ SAILD, ACDIC, „Rapport d etude. Importation massive et incontrolée des poulets congelés en Afrique: le cas du Cameroun. Comprendre le phénomène,“ SAILD, ACDIC, 2003–2004.

³⁴ A. de Ron, „What comes first, chicken or Africa?,“ IPS News, 27. ledna 2007.

³⁵ SAILD je asociace na podporu iniciativ pro místní rozvoj a ACDIC je asociace na obranu kolektivních zájmů.

³⁶ A. de Ron, „What comes first, chicken or Africa?,“ IPS News, 27. ledna 2007.

³⁷ www.epfs.eu.

³⁸ V roce 2002 ve Florencii, poté v Paříži, Malmö a na rok 2010 se plánuje v Istanbulu.

³⁹ G. Choplin, A. Strickner and A. Trouve, „Souveraineté alimentaire. Que fait l Europe ?,“ Ed. Syllepse, 2009, 17.

Koncepce tak zvaných bedýnek spočívá v tom, že každý týden odběratelé obdrží nebo si vyzvednou vymezené množství ovoce a zeleniny a někdy také masa a mléčných výrobků, které vyprodukuje místní hospodářství. Tato koncepce přímého prodeje čerpá inspiraci z modelu tzv. **zemědělství podporovaného komunitami (CSA)**, který funguje v Japonsku, západní Evropě a Spojených státech od 70. let. CSA znamená, že komunita jedinců slíbí, že bude podporovat hospodářství, v němž pěstitelé a spotřebitelé sdílí výhody i rizika produkce potravin. V současné době existují v Praze čtyři oficiální „bedýnková“ družstva a dvě v Brně a mají desítky až několik stovek členů. Vzhledem k rychle vzrůstajícímu zájmu spotřebitelů o tento model se očekává, že se do tohoto systému zapojí další zemědělci a družstva.

4.2 Energetická svrchovanost

Koncepce energetické svrchovanosti (energy sovereignty) je mladší a méně častá než koncepce potravinové svrchovanosti. Přesto se dostává do popředí diskusí o rozvoji zejména v souvislosti s procesem jednání o nové klimatické smlouvě. Tato myšlenka je do velké míry inspirována potravinovou svrchovaností. Stejně jako potravinová svrchovanost má větší dosah než koncepce potravinové bezpečnosti, i energetická svrchovanost reaguje na omezenější koncepci energetické bezpečnosti.

4.2.1 Od energetické bezpečnosti k energetické svrchovanosti

Energetická bezpečnost (energy security) je většinou vnímána jako zajišťování přístupu k dostatečným dodávkám zdrojů energie v dané zemi (či regionu). Její definice se samozřejmě různí. Většina z nich se však v posledních letech postupně rozšiřuje tak, aby zahrnovala širší škálu rizik než jen levné a dostupné dodávky ropy či zemního plynu. Energetická bezpečnost tak dnes zahrnuje často i otázky, jako jsou nestabilita či dokonce odpor zemí produkujících klíčová fosilní paliva, různé formy selhání ve fyzické infrastruktuře a rostoucí a nestálé ceny zdrojů energie. Spolehlivost dodávek až pro konečné uživatele (včetně rizik spojených s distribucí energie nebo cenou na národním trhu) však obvykle není považována za součást energetické bezpečnosti.

Není pak velkým překvapením, že neexistuje ani oficiální, natož pak standardizovaná definice energetické svrchovanosti. Navrháme tedy pracovní definici vycházející z nové rozvojové agendy. ***Energetická svrchovanost je stav, kdy je zajištěno právo lidí na přístup k energii, jež je potřebná k jejich udržitelnému životu (spotřebě) a ekonomickému rozvoji a jež je založena na jejich místních zdrojích energie, a kdy jsou schopni kontrolovat procesy výroby a distribuce této energie, ale i vlivy na životní prostředí, zdraví, hospodářství, bezpečnost, společnost a kulturu z toho vyplývající.*** Některá související hlediska:

- Jedná se opět o aplikaci lidskoprávního přístupu k rozvoji, v jehož centru je člověk spíše než národní stát. Koncepce se proto soustředí spíše na nižší úrovně (regiony, města, komunity, rodiny).
- Koncepce předpokládá stejnou míru práv v přístupu k energii jako v případě přístupu lidí k jiným obnovitelným produktivním zdrojům: půdě, vodě, osivu a chovu dobytka (může však, přestože nikoli primárně, zahrnovat právo na využívání místních zásob fosilních paliv).
- Udržitelné životy zdůrazňuje potřebu udržitelné spotřeby, včetně silného omezení emisí CO₂ a jiných škodlivých vedlejších produktů.
- V zásadě se jedná o obecně demokratické právo lidí rozhodnout, jakou energii vyrábějí a jakou spotřebovávají, za předpokladu, že to neomezuje energetickou svrchovanost jiných (v případě, že jsou tyto požadavky v konfliktu, měly by mít přednost chudší a více marginalizované skupiny lidí, viz koncepce klimatické spravedlnosti).⁴⁰
- Zakotvuje se zde právo lidí odmítnout vývoz vlastních místních zdrojů energie (surovin včetně ropy a uhlí) nebo výrobu energie z jiných vlastních přírodních zdrojů (biopaliv za využití místní půdy a vody) k vývozu, pokud se to považuje za důležité s ohledem na jejich stávající a budoucí rozvoj.
- Této definici nejlépe odpovídá místní decentralizovaná výroba, distribuce a spotřeba energie, avšak nevylučuje se tím vývoz a dovoz energie nebo dodávky prostřednictvím integrovaných sítí, je-li to rozhodnutí komunity a nepodrývá-li se jím jinak její energetická svrchovanost.

⁴⁰ Klimatická spravedlnost (climate justice) dnes představuje nejen základní požadavek mnoha organizací občanské společnosti, včetně rozvojových, ale de facto hnutí, které se kolem něj zformovalo. Jeho základní poselství spočívá v tom, že při omezené kapacitě planety absorbovat další emise CO₂ bez katastrofických důsledků pro člověka by právo vypouštět zbývající emise CO₂ mělo být vyhrazeno nejchudším zemím, které se na změnách klimatu historicky podílely jen minimálně, ekonomický růst nejvíce potřebují a mají nejmenší kapacitu jej založit na jiných zdrojích energie.

- Ceny energie musí poctivě odrážet všechny relevantní (a nikoli pouze ekonomické) náklady na výrobu a distribuci.
- V rámci této koncepce je potřeba, aby občané byli zapojeni do rozhodování o energetických politikách.

4.2.2 Zelené rozproudění Jihu

Doba levné fosilní energie je nenávratně pryč. Energetická výnosnost, tedy poměr mezi energií vynaloženou a získanou, neustále klesá.⁴¹ Naopak celková poptávka po energiích stoupá.⁴² **Energetická krize** v sobě ovšem nese příležitost přechodu na model rozvoje nezávislého na spalování fosilních zdrojů energie a nastartování nízkouhlíkové ekonomiky s lokální výrobou a spotřebou energií.

Pro opravdu zásadní snižování objemu exhalací, zajištění energetické bezpečnosti a svrchovanosti, transformaci energetiky v industrializovaných zemích a rozšíření moderních energetických služeb mezi chudé obyvatelstvo rozvojových zemí, je nutné přijmout nové paradigma v celkovém přístupu společnosti k energetickým zdrojům, způsobům její výroby i spotřeby. **Dva základní úkoly** - zelenou energetizaci (rozproudění) Jihu, která nebude kopírovat postupy minulého století, a nízkouhlíkovou transformaci Severu lze přitom řešit podobným způsobem.

Základní stavební kameny této progresivní energetické politiky spočívají v důrazu na:

- rapidní **snížování podílu fosilních paliv** na energetickém mixu, zejména skrze masivní rozšíření obnovitelných zdrojů energie;
- **zvyšování efektivity** stávajících zdrojů energie, energetické efektivity u spotřeby domácností, komunit, státu a firem i celých ekonomik;
- postupnou **redistribuci globální spotřeby** energie – tj. snižování spotřeby veškeré energie u bohatých zemí Severu, založené na neobnovitelných, nebezpečných a nelokálních zdrojích energie na jedné straně a zvyšování efektivní energetické spotřeby, zejména z místních, bezpečných a obnovitelných zdrojů, u chudých zemí Jihu na straně druhé;
- postupnou adaptaci na nové a decentralizované, „zelené“ zdroje energie u **výrobních kapacit a přenosových soustav**, jejich modifikaci v rozvinutějších zemích kombinací decentralizace a integrace, v nejhudších zemích zejména budování decentralizovaných sítí nové generace, nejprve na lokální úrovni, a jejich postupné rozšiřování a integrace.

Více energie, méně závislosti

V současné době nemá 1,6 miliardy obyvatel naší planety **přístup k elektrické energii**.⁴³ Afrika s přibližně miliardou lidí tvoří jednu šestinu obyvatel Země. Vyrobí však pouhých čtyři procenta světové produkce elektřiny, z toho tři čtvrtiny připadají na JAR a země kolem Středozemního moře.⁴⁴ Vlivem prudkého populačního růstu, pokud nebudou přijata nová opatření, bude v roce 2030 stále ještě 1,4 miliardy lidí bez elektřiny, přičemž dosažení Rozvojových cílů tisíciletí předpokládá, že do roku 2015 bude toto číslo menší než jedna miliarda.⁴⁵

Na první pohled se může zdát, že jsou **protikladné cíle** konceptů, jako je energetická suverenita (svrchovanost) spočívající ve zlepšení a rozšíření přístupu k energii, a zároveň snižování emisí skleníkových plynů. Všeobecně se hovoří o tom, že rozšířený přístup k energii s sebou musí nutně přinést vyšší spotřebu fosilních paliv, a tím i další emise. A naopak snižování emisí by automaticky znamenalo omezování přístupu k energii, spotřeby i rozvoje jako takového. Navíc se uvádí, že čisté, obnovitelné zdroje energie jsou příliš nákladné a nevhodné pro odlehlé oblasti rozvojového světa, které budou nadále záviset na tradičních fosilních palivech a biomase, které jsou levnější a dostupnější. Zvýšená energetická efektivita a přechod na lokální obnovitelné zdroje je řešením, které má potenciál jak poskytnout tolik potřebnou energii, tak nezvyšovat emise v budoucnosti.

⁴¹ viz V. Cílek a M. Kašík, *Nejistý plamen: průvodce ropný světem* (Praha: Dokořán, 2008) 16

⁴² Mezi roky 1990–2006 vzrostla poptávka o 25 %. Meziroční tempo růstu poptávky se pohybuje kolem 1,6 %. Viz *World Energy Outlook*. OECD/IEA: Paris, 2008, s. 506

⁴³ OECD/IEA: *World Energy Outlook* 2006.

⁴⁴ The Economist, 16. 8. 2007

⁴⁵ Ibid.

Závislost na fosilních palivech je již ze střednědobého pohledu dost problematická. Především vzhledem k dynamice nabídky a poptávky těchto surovin v rozvojových zemích. Od roku 2030 se dle projekce Mezinárodní energetické agentury (IEA) zvýší poptávka po primárních energiích o 53 %, přičemž plných 70 % připadne na vrub velkých rozvojových zemí.⁴⁶ Co to bude znamenat pro energetickou svrchovanost nejchudších populací světa?

V kontextu pravděpodobného převisu poptávky nad nabídkou (krátkodobě zmírněného globální ekonomickou krizí) se dá očekávat **dlouhodobé zvyšování cen**, což znamená, že nízkopříjmové skupiny obyvatelstva si budou moci koupit méně a méně paliva, i když fyzický přístup k nim bude reálně možný. Vyšší ceny fosilních paliv mají neblahé ekonomické důsledky zejména pro chudé země dovážející ropy. Podle Světové banky způsobily čistým dovozcům ropy ze subsaharské Afriky vysoké ceny ropy kumulativní ztrátu přesahující 3 % HDP a zvýšily chudobu o 4 %-6 %.⁴⁷

Tato hrozba visí i nad obyvateli „vynořujících se“ rozvojových zemí, které už leckde netrpí tolika omezeními jako nejchudší státy. Pokud mají ve střednědobém výhledu začít mírnit prudký růst svých emisí skleníkových plynů, pak snižovat i jejich absolutní objem a přitom mít stále dostatek energetické kapacity na udržitelný ekonomický růst a omezování chudoby u stále značně početných skupin jejich chudých obyvatel, klíčem je nejen změna energetické politiky, ale i **přístup k moderním technologiím**.

Efektivnost spotřeby, výroby a distribuce

Zvyšování **energetické efektivity** je ekonomicky i sociálně nejvýhodnější cesta vedoucí ke snižování emisí skleníkových plynů i závislosti na importech fosilních paliv. Snižování energetické intenzity národního průmyslu může ušetřit obrovské prostředky. Např. IEA ve své studii ukázala, že v průměru jeden investovaný dolar do efektivnějších elektrických spotřebičů a budov snižuje o dva a více dolarů částku nutnou na investice do výroby elektřiny. Tento poměr je přitom nejvyšší, tudíž nejvýhodnější, v rozvojových zemích.⁴⁸

Přesto nedochází k rozšíření efektivnějších postupů a technologií dostatečně rychle. Na trhu totiž stále existuje několik zásadních **bariér**, jako např. omezené povědomí místních politických a průmyslových představitelů, nedostatečné tržní pobídky pro investice, slabé institucionální a personální kapacity a kapitálové možnosti. Přitom mnoho opatření má negativní náklady a rychlou návratnost investic, protože úspory díky tomu získané jsou vyšší než náklady na tato opatření.⁴⁹

Afrika i další kontinenty mají hojnost **obnovitelných zdrojů** energie. Tropické země mají možnost využívat silné sluneční záření. Přímořské státy mohou zužitkovat vítr a mořské vlny nebo příliv. Ceny technologií na výrobu energie z obnovitelných zdrojů navíc na světových trzích neustále klesají. Chudé komunity tak mohou omezit svou závislost na fosilních palivech a snížit své účty za základní energii či dosáhnout vyšší životní úrovně, aniž by zvyšovaly exhalace skleníkových plynů. Především je to často jediné řešení – na mnoha místech světa nejde o volbu mezi čistou a špinavou energií, nýbrž mezi čistou energií nebo jejím naprostým nedostatkem.

Slabinou fosilních paliv totiž nejsou jen uhlíkové emise a nevypočitatelné ceny, ale také **distribuce energie**. Miliardy vesničanů v Africe, Indii a dalších oblastech nemohou počítat s tím, že rozvody z velkých elektráren v dohledné době dosáhnou i do jejich obcí. Obrovské plochy jejich území dosud nejsou vybaveny centralizovanými zdroji s hustou sítí přenosových soustav a rozvodných sítí. Zároveň však většina chudých komunit není závislá na infrastruktuře začátku 20. století, pouze na dovozu fosilních paliv. Postavit a udržovat infrastrukturu je příliš drahé nejen pro chudé státy, ale zejména chudé venkovské komunity. Řada z nich se nachází v nepříznivých geografických terénech a navíc je často či pravidelně stíhají různé přírodní pohromy. Právě zde se nejvíce ukazují výhody decentralizovaných zdrojů – kvůli nim totiž není potřeba budovat nákladné vedení, vést nejistá jednání s vedlejšími kmeny, centrálními úřady či velkými energetickými koncerny, takže k elektřině mohou mít rychlejší a levnější přístup i na odlehlých místech.

⁴⁶ OECD/IEA: *World energy outlook 2006*. Paris, 2006, s. 82

⁴⁷ World Bank, „Energy access, security, key to reducing poverty,“ Press release, 28.5. 2006

⁴⁸ IEA, *World Energy Outlook 2006*, 193

⁴⁹ viz slavná McKinsey křivka nákladů na snižování emisí skleníkových plynů podle různých technologií. McKinsey and Company, „Pathways to a low-carbon economy: version 2 of the global greenhouse gas abatement cost curve,“ McKinsey and Company, 2009, 7

4.2.3 Jih a Východ: Se sítí i bez

Jih: Nová energie bez připojení

V současné době se v chudých oblastech rozvojových zemí využívají jak energetické systémy s připojením na síť, tak tzv. **mimosíťová (off-grid) řešení** – tedy soběstačné systémy nezávislé na centrální přenosové soustavě. Nicméně převážná část pochází ze sítě a rozšiřování přístupu k elektřině se děje skrze rozšíření sítě z velkoměst do obcí a vesnic. V dopravě se využívají nafta a benzin, zatímco palivem pro vaření a teplo zůstává tradiční biomasa. Mimosíťové možnosti pro výrobu elektřiny zahrnují malé vodní a větrné elektrárny, fotovoltaické panely. Co se týče vaření, zůstane tradiční biomasa hlavním palivem i v dohledné budoucnosti.

Avšak existuje zde velký prostor pro efektivnější spalování v kamnech.

Decentralizované energetické služby, tedy služby poskytované systémy, v nichž některé nebo všechny hlavní prvky – energetický zdroj, management, distribuce a fakturování – jsou lokální, v geografické **blízkosti k uživatelům**,⁵⁰ jsou ideálním řešením pro podmínky rozvojových zemí, protože:

- jsou založeny na malých výrobních jednotkách, které lze rychle a jednoduše instalovat a také financovat;
- decentralizované systémy lze lépe adaptovat na použití rozptýlených obnovitelných zdrojů;
- poskytují více lokálních pracovních příležitostí.

Jako příklad nám může sloužit Nepál, kde je zhruba 4,7 milionu obyvatel bez přístupu k elektřině. Zatímco městské oblasti jsou vcelku dostatečně pokryty, do odlehklých, horských komunit se přenosové sítě v blízké budoucnosti určitě nedostanou. Proto v roce 1996 vznikl **Nepálský program na podporu malých vodních elektráren**, který podpořil vznik 10 MW instalovaného výkonu, které pokryjí spotřebu elektřiny až 100 000 domácností.

Mimosíťové systémy jsou také mnohem levnější než výstavba centralizovaných zdrojů s hustou sítí přenosových soustav. Analýza UNDP ukazuje, že **náklady na elektrifikaci** rurálního obyvatelstva rozvojových zemí pomocí off-grid řešení by činily zhruba 10 mld. dolarů ročně, což je méně než jedna čtvrtina částky, která by byla zapotřebí pro klasické – centralizované – systémy (podle Světové banky kolem 850 mld. do roku 2030).⁵¹

Další výhodou je, že obnovitelné, decentralizované zdroje často vedou k menším projektům, které lze mnohem rychleji implementovat – přístup k energii lze tedy uskutečnit v řádech měsíců namísto několika let, jež jsou zapotřebí pro vybudování klasických elektráren a přenosových soustav. V neposlední řadě pak mimosíťové systémy pracující s mnoha drobnými zdroji obnovitelné energie, vyžadují práci více lidí na větším území než centralizované sítě. Takový systém pak efektivněji rozděluje nejen energii, ale také mzdové příjmy v rámci energetického sektoru i místní ekonomiky. Jinými slovy, mnohem lépe pomáhá udržovat koupěschopnou poptávku i po energii samotné.

Východ: Omezit moc národních šampionů

Energetická situace v postkomunistických zemích střední Evropy vykazuje podobnosti i odlišnosti. Je odlišná hlavně proto, že zde existují husté přenosové soustavy. Dobrý přístup k energii, jejíž cena nezohledňuje plně náklady na svou výrobu, ale vede k neudržitelně vysoké a neefektivní spotřebě. Mimosíťová řešení tak nejsou jedinou variantou pro zvýšení energetické suverenity a nemusí být ani variantou nejefektivnější, ale mohou pomoci spotřebu snížit. Na druhé straně kontrola obyvatel nad produkcí a distribucí energie – a hlavně jejími dopady a cenou – je omezená, závislá na politickém rozhodnutí, síle a nezávislosti **národních politiků**. Evropský tlak může přinést změny k lepšímu, zvláště pokud půjde s rozhodnou podporou lokálních a obnovitelných zdrojů a tlakem na šetrnost a efektivnost ve spotřebě.

Decentralizace přenosových soustav tak, aby se přizpůsobily potřebám obnovitelných zdrojů energie na lokální úrovni a zvýšily nezávislost na centrálních výrobcích energie z fosilních paliv, je imperativem

⁵⁰ Andrew BARNETT et al., "Access to sustainable energy sources on a local level – expert analysis and study on the current policy issues," Practical Action, 2008, 12

⁵¹ UNDP, "Financing for a sustainable world: enhancing financial flows to developing countries," Background paper for the 2008 Accra high level forum on aid effectiveness, 2008, 18.

i v tomto regionu. A to jednak kvůli tomu, aby se odstranilo systémové znevýhodnění malých lokálních producentů energie a mohlo se efektivně realizovat právo občanů si vybrat, jakou energii chtějí nejen vyrábět, ale také spotřebovávat. Tak také kvůli posílení vazby mezi koncovými spotřebiteli a procesem výroby energie, který by měl mimo jiné přispět i k větší šetrnosti ve spotřebě.

Přechod na nízkouhlíkovou ekonomiku však ve střední Evropě může urychlit i vytvoření páteří, **jednotné přenosové sítě v rámci EU** takovým způsobem, který propojí jednotlivé národní soustavy a umožní využívat např. dánskou větrnou energii v jižní Itálii.

Decentralizaci tak paradoxně napomáhá liberalizace trhu s elektřinou a plynem, stejně jako s vlastnickým oddělením přenosových soustav a výrobců energie. Nezávislý majitel přenosových sítí má totiž zájem na instalování nových „drátů a trubek“, aby uspokojil zvyšující se poptávku, spíše než na omezování kapacity, aby ochránil mateřskou produkční společnost, jako se děje nyní. Nejlepší cestou k efektivnímu evropskému trhu, kde ceny opravdu reflektují nabídku a poptávku, je silové oddělení produkce a přenosu. Kompromis není dostačující – je bezzubý. **Národní šampioni**, kteří argumentují „bezpečností“, rozuměj, „pouze velcí hráči jsou schopni ubránit se Gazpromu“, je snahou o udržení statu quo.

Opak je však pravdou, protože dostatečně diverzifikované portfolio výrobců i distributorů zvyšuje míru energetické nezávislosti a bezpečnosti, tedy svrchovanosti i na národní úrovni. **Riziko** výpadků i případných útoků na produkci či přenos je totiž mnohem rozptýlenější než v případě koncentrovaných zdrojů. Pro velké ekonomické subjekty ze třetích zemí je také mnohem náročnější konkurovat velkému počtu menších hráčů než jednomu či dvěma obrům, se kterými je také jednodušší se případně dohodnout na kartelu. Silně decentralizovaný systém však zejména omezuje drtivý, neprůhledný a těžko kontrolovatelný vliv národních energetických impérií na politiku.

4.3 Hospodářská svrchovanost

Hospodářská a finanční krize až příliš jasně potvrdila, jak malou kontrolu má většina států Jihu, Východu i Severu nad svým hospodářstvím a jak nákladná může být stávající podoba finanční globalizace. Ztráta veřejné kontroly je **cenou za svobodu**, kterou před čtvrtstoletím dostaly trhy po světě (v úzké vazbě na svobodu, kterou získaly země bývalého východního bloku). Výsledná převaha financí nad produktivním hospodářstvím – a dokonce i nad celou společností – zažehla vášnivé diskuse. Kout termín hospodářská svrchovanost analogicky k potravinové a energetické svrchovanosti může být ukvapené. Snahy o národní ekonomickou bezpečnost na úkor jiných však patří mezi jednu z příčin finanční krize. A hlavně v jejím důsledku není velkých pochyb o tom, že je zapotřebí alternativního přístupu nejen k dichotomii mezi svobodou a kontrolou, ale zejména k ekonomickému myšlení jako takovému.

4.3.1 Krize odolnosti

Bez ohledu na to, co historie nakonec označí za klíčové příčiny finanční krize v letech 2008-2009, rozsah a rychlost rozšíření následné hospodářské krize odhalily jednu společnou chybu u většiny vlád na Jihu, Východě, dokonce i Západě. Totiž, že se do světového hospodářského systému **začlenily příliš lehkomyšlně**. Dokonce i ty nejhudší, nejméně integrované země příliš závisí na jeho výkonu (protože se od stavu globální ekonomiky odvíjí jejich rozvojová pomoc, půjčky či remittance).

Míra odolnosti vůči vnějším šokům, jakým byl kolaps finančních trhů po pádu Lehman Brothers, se mezi zeměmi pochopitelně liší. Řada rozvojových ekonomik či Polsko navzdory globální krizi nepřestaly vykazovat hospodářský růst. I jejich hospodářský výkon však utrpěl zmrazením úvěrů, poklesem investic a propadem obchodu. Rychlý pokles poptávky byl zpravidla drastičtější v bohatších ekonomikách. Jejich poptávka kromě exportních příjmů notně závisí i na možnosti utrácet na dluh. Rozvojové ekonomiky sice také čím dál více přebírají růstový model založený na exportu, ale většinou se vyznačují vyšší mírou úspor. V každém případě ze snížení produkce, které nutně následuje po snížení poptávky, vždy vyplývá větší nezaměstnanost a méně prostředků ve státním rozpočtu jak v domácím hospodářství, tak v hospodářstvích obchodních partnerů.

A právě v tomto bodě se začíná nejsilněji projevovat míra zranitelnosti dané ekonomiky vůči krizi zvenčí. Bohatá hospodářství se silným veřejným sektorem zmobilizují veřejné finance k záchrannému či stimulačnímu balíčku mnohem snáze než chudé ekonomiky s minimálním rozpočtem. V posledních dvou dekáдах musely projít **(neo)liberální odtučňovací kúrou**, která jim na odolnosti nijak nepřidala. Ba naopak, díky závislosti na zahraničních půjčkách, pomoci či jiných formách zahraničního kapitálu byly nuceny snižovat vládní výdaje, privatizovat veřejné služby a státní podniky, otevřít své trhy nesmlouvavé konkurenci zvenčí a vzdát se řady regulačních možností, včetně kontroly toků spekulativního kapitálu.

Nepoměr mezi soukromým trhem a veřejným sektorem přináší ještě jeden zásadní problém pro hospodářskou suverenitu. Na volných a propojených trzích zuří tuhý konkurenční boj, který většinou vyhrávají ti největší. Takzvané výnosy z rozsahu jim umožňují snižovat ekonomické náklady (z každé další jednotky produkce) a likvidovat na trhu menší hráče. **Velké firmy** (včetně obřích bankovních domů, národních energetických šampiónů a agrokorporací) mohou nabízet spotřebitelům dlouhodobě nižší cenu, jež ale nezřídka nezohledňuje širší ekonomická (např. záchranné balíčky pro finanční sektor), sociální (např. vyšší nezaměstnanost) či environmentální rizika (např. dlouhodobá devastace půdního fondu). V okamžiku problémů mohou buď domácí trh vyklidit ve prospěch výhodnější destinace, nebo domácí firmy a politiky „přimáčkнут ke zdi“, aniž by braly přílišné ohledy na spotřebitele, zaměstnance, dodavatele či daňové poplatníky.

Nejenže jsou silné ekonomické zájmy těžko kontrolovatelné místní komunitou či dokonce vládou, ale naopak mohou částečně kontrolovat je. Mohou značně ovlivnit pravidla nejen pro jednotlivé trhy či odvětví, ale efektivně tlačit i na pravidla celé ekonomiky (například daňová). Nutno podotknout, že stejné riziko politické korupce a výrazných externalit, ale s menšími ekonomickými výhodami, hrozí i u velkých státních či polostátních podniků. Množství menších, ale rozmanitých firem a trhů s průhledným a **efektivním státem** přiměřené velikosti zakládá na odolnější, kontrolovatelnější a vůči společnosti (sociálně i ekologicky) zodpovědnější hospodářství.

Jakkoliv řadu nedávných hospodářských selhání v zemích Jihu a bývalého Východu, jakož i stupeň stávající hospodářské krize lze sice zpětně přisoudit různým chybám v makroekonomické politice jejich vlád, u této krize více než u těch předchozích je třeba z celkové rychlosti, rozsahu a intenzity náklady především vinit **světovou hospodářskou strukturu**, a především **úlohu finančního odvětví** v rámci ní.

4.3.2 Finanční ještě více než ekonomická globalizace

Nejvýznamnějším prvkem stěžejních bohatých ekonomik, který do značné míry vysvětluje stávající hospodářskou a finanční krizi a mnoho problémů s omezenou hospodářskou svrchovaností na národní i místní úrovni, je **financializace**. Jedná se o stav, kdy finanční odvětví dominuje ekonomickému životu společnosti a může přímo či nepřímo ovlivnit vládní i mezinárodní politiky. Právě silné soukromé finanční zájmy společně s pochybenou ideologií volného trhu jsou zodpovědné za finanční deregulaci a světovou liberalizaci, jež nyní napáchaly spoušť v rámci většiny ekonomik i mezi nimi.

Na to, že finanční zájmy vévodí hospodářství, státu a společnosti obecně, poukazuje mnoho **příznaků**: mnohem větší podíl finančního sektoru na firemních ziscích (až 40 % před krizí v anglosaských zemích) než na HDP (8 %), volná či chybějící regulace (tzv. stínový bankovní systém), nízké zdanění (kapitálové příjmy jsou ve všech zemích zdaňovány mnohem méně než jakékoli jiné příjmy), právní výjimky (např. na finančních trzích se neuplatňují důsledně antitrustové zásady nebo solidní zásady účetnictví), uznání „systémového“ významu řady finančních firem („příliš velké na to, aby je vlády mohly nechat padnout“) a přímo či nepřímo vyjádřené státní záruky (masivní finanční pomoc při finančních krizích). Řada politiků v USA nyní hovoří otevřeněji dokonce i o tom, jak se finanční kapitál transformuje v politický kapitál (lobbování), který zpětně podporuje výlučné postavení odvětví financí (např. velký politický odpor k opětovné a systémové regulaci finančního sektoru).

I když přeskochíme otázku, jak (ne)spravedlivá jsou vysoká rozpětí zisků ve finančním sektoru (tzn. do jaké míry je umožňují skrytá a systémová rizika, za která finanční sektor neplatí), mnozí odborníci poukazují na to, že mají za následek přeměrování toků kapitálu z produktivního hospodářství na finanční trhy, větší konkurenci a stlačení zisků v produktivním hospodářství. Převaha finančních ohledů vede produktivní odvětví k tomu, aby převzalo **kulturu krátkodobé maximalizace zisků** (hodnota pro akcionáře, tzv. shareholder value). Tento přístup vede řadu produktivních odvětví k tomu, aby jednak sociální a environmentální náklady co nejvíce přenášela na okolní společnost (externality) a jednak je co nejvíce snižovala, včetně nákladů na práci. I v mnoha bohatých zemích tak došlo k tomu, že dlouhodobě stagnují či dokonce mírně klesají reálné mzdy.

To má ovšem pro společnost i hospodářství vážné důsledky. Nejde jen o to, že se zvyšují sociální nerovnosti, protože čím dál větší díl zisků z ekonomického růstu se stěhuje k úzké skupině manažerů, finančníků a investorů na úkor většiny zaměstnanců, ale i drobných a středních podnikatelů. A rostoucí nerovnosti mají v každé společnosti své (reálně vyčíslitelné) náklady v podobě boje s kriminalitou, menší sociální mobility či nižší vzdělanosti. Mnoho lidí se pak při klesajících příjmech uchyluje k půjčkám, aby si udrželo stejnou životní úroveň. A podobně se chovají i mnohé vlády. Nerovnou dělbou příjmů se totiž trvale podkopává reálná kupní síla obyvatel, tedy **agregátní poptávka**, národní i globální, která táhne ekonomický růst. Ten je pak těžké udržet bez vpouštění dodatečných peněz do hospodářství, ať už pomocí extrémně nízkých úrokových

sazeb (a růstu osobního dluhu), či masivních rozpočtových výdajů (a růstu veřejného dluhu), anebo bez peněz z exportních příjmů, které se ale stále hůře získávají, pokud i za hranicemi díky hlubším nerovnostem koupěschopnost neroste. Ať již má zadlužování ty či ony negativní důsledky pro jednotlivce či celé státy, pro finanční sektor je zdrojem zisku.

Kromě toho financializace stimuluje **hledání nových trhů** (s vyšší mírou návratnosti kapitálu). To může přinášet nové služby, produkty, nové technologie či manažerské postupy i nová pracovní místa. Částečně se tak ale děje jak na úkor veřejného sektoru, na úkor chudých zemí a komunit, tak na úkor celosvětové stability. Nevelmi diskutovanou manifestací problémů, které přináší možnost volného pohybu financí napříč zeměmi a sektory, byla krize v cenách potravin, ropy a dalších komodit. Sílící nejistota na trzích s finančními inovacemi, jako byly toxické směsi špatných hypoték, od roku 2007 (předzvěst finanční krize) přivedla mnoho investorů na komoditní trhy. Investice do komoditních derivátů pak vyšroubovaly světové ceny potravin či ropy do takových výšek, které neměly nic společného se skutečnou nabídkou a poptávkou, ale dramaticky postihly všechny, jejichž obživa, doprava či elektřina závisí na světových cenách. I v ČR jsme svědky silného tlaku na další privatizaci podniků či celých sektorů, které byly dříve doménou státu (zejména důchodové zajištění, zdravotnictví a školství). Navenek se tlak na tvorbu nových investičních příležitostí projevuje zejména úsilím o (další a hlubší) liberalizaci obchodu. Velké a silné ekonomiky tak bohužel tlačí i na ty země či jejich sektory, které na ni nejsou připraveny.

Liberalizace obchodu se službami (GATS) například napomohla dalšímu šíření **finanční deregulace**, která je jednou z ústředních příčin finanční krize. Prohloubila kapitálovou mobilitu, propojenost finančních trhů, a tím přímo i nepřímo (odstartováním globální soutěže o nižší standardy regulace) omezila vládám možnosti regulace finančního sektoru. Zvyšování objemu zahraničních rezerv (vytvořených především díky růstovému modelu zaměřenému na vývoz) a vývoz kapitálu namísto dovozu (přebytek kapitálového účtu) jsou pro mnoho asijských a jiných rozvojových ekonomik důležitou formou ochrany před finančními spekulacemi a častějšími finančními krizemi. A naopak velké zahraniční rezervy pak umožňují zemím jako Čína, aby si uchovaly podhodnocenou měnu, mohly dále zvyšovat svůj vývoz a přilákat více přímých zahraničních investic, což považují za důležité pro svůj technologický a manažerský rozvoj a hospodářský růst.

Ve vysoce liberalizovaném mezinárodním obchodu se pak růstový model založený na vývozech jeví jako nejsnazší a nejbezpečnější cesta k hospodářskému rozvoji. Dohody o volném obchodu totiž stále častěji zahrnují také omezení státní regulace, a zmenšují tak prostor pro cílenou podporu národního hospodářského rozvoje, tedy pro typy hospodářské, investiční a průmyslové politiky, jež bohaté země historicky používaly ke svému rozvoji (například ochrana celých sektorů národního hospodářství do doby, než jsou natolik silné, aby obstály v mezinárodní konkurenci). Mezinárodní ekonomika je však hrou s nulovým koncem: zboží a kapitál, které jedni vyvážejí, musí zase druhí dovážet. Politika ekonomické bezpečnosti, kterou představuje model růstu založeného na exportu, však do značné míry přispívá ke **světové (obchodní) nerovnováze**. Státy praktikující tento typ merkantilismu, zejména Čína, na jedné straně zajišťují příliv (ušetřených) dolarů na finanční trhy, což byla další z hlavních příčin finanční krize. Na straně druhé neumožňují svému obyvatelstvu, aby plně sdílelo přínosy růstu. Exportní zóny na pobřeží jen těžko vyvedou z chudoby stamiliony lidí na čínském venkově. Kromě omezené individuální spotřeby však nemůže výrazně stoupat ani státní spotřeba, protože velkou část nového bohatství (v Číně je to více než 50 procent HDP)⁵² je nutno uspořít nebo investovat zpět do hospodářství založeného na vývozu.

4.3.3 Realita závislosti a vize kontroly

Na rozdíl od předchozích kapitol o potravinové a energetické svrchovanosti je pozitivní vize hospodářské svrchovanosti daleko méně propracována obecně a ještě méně na lokální úrovni. Prozatím se tedy zaměříme spíše na popis problémů na národní úrovni a od obecného popisu nyní přikročíme ke konkrétnímu příkladu, který kombinuje problematiku Jihu a bývalého Východu. Až poté se pokusíme základně vymezit celý koncept.

⁵² Martin Wolf, *Fixing Global Finance* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2008)

Východ s rysy Jihu: Závislost a zranitelnost maďarského hospodářství

Jak upozornila Evropská banka pro obnovu a rozvoj (EBRD), východní Evropa je jedním z regionů, které globální hospodářská **krize zasáhla nejvíce**. Mnoho zemí v této oblasti, někdejší „vynikající žáci“ v procesu postkomunistické transformace, po přistoupení do EU i integraci do světového hospodářství nyní zažívá nejzávažnější hospodářskou krizi od změny režimu.⁵³

Maďarsko se bezpochyby řadí mezi země střední a východní Evropy, které krize postihla nejvíce. Zároveň vykazuje řadu problémů typických pro rozvojové ekonomiky. Typickým prvkem maďarského hospodářství je vysoká míra **vystavení země finanční globalizaci**. Hospodářský růst je do značné míry postaven na přílivu zahraničních horkých peněz.⁵⁴ Stále větší objem zdrojů, který začal být k dispozici pro spekulativní investice v důsledku financionalizace, deregulace a liberalizace, si rychle našel cestu i do vynořujících se trhů, jako je východní Evropa. Zisky ve finančním odvětví začaly představovat stále větší podíl zisků celého hospodářství. V Maďarsku, stejně jako v některých jiných zemích této oblasti, se finanční sektor stal nejdynamičtějším motorem rozvoje celého hospodářství.

Konkrétně Maďarsko zaznamenalo velký **rozkvět půjček v zahraničních měnách**. Tyto půjčky ovšem banky v Maďarsku financovaly z přílivu zahraničních krátkodobých úvěrů a portfoliových investic, protože disponovaly jen zanedbatelným podílem (dlouhodobých) soukromých a firemních vkladů v cizích měnách. Krátkodobé půjčky jsou však rizikovými aktivy. Pokud si banky přestanou důvěřovat, „kohoutky se zavrou“. Přesně k tomu dochází při finanční krizi a Maďarsko nebylo žádnou výjimkou. Banky začaly mít potíže s pokrytím svých závazků. Investoři si přestali dělat iluze o kvalitě maďarských aktiv a začali stahovat peníze z maďarského finančního systému. Došlo k obrácení toku kapitálu. Směnný kurz forintu začal klesat. Splátky půjček ve forintech nestačily na pokrytí závazků v zahraničních měnách. Likvidita bank se dále zhoršovala, což ještě více prohloubilo nedůvěru investorů. Nakonec vypukla panika.

V důsledku zvoleného modelu lehkovážné integrace do globální ekonomiky založeného na volném pohybu kapitálu měla maďarská vláda v krizi svázané ruce. Již před krizí se Maďarsko v rozporu s ideou hospodářské svrchovanosti, ale v souladu s programem strukturálních změn Washingtonského konsenzu snažilo o nízkou míru daňového zatížení v kombinaci s rozpočtovým přebytkem, maximální otevřenost obchodním a kapitálovým tokům, privatizaci veřejných služeb a příliv zahraničních investic. Vláda ustoupila od vlastní aktivní politiky hospodářského rozvoje. Jedinou možností v době mimořádné situace bylo tedy ještě dále omezit rozpočtové výdaje, zvýšit úrokové sazby a získat finanční prostředky od mezinárodních institucí, čímž se dále **omezil rozsah hospodářské svrchovanosti**.

Při absenci náležité hospodářské a průmyslové politiky finanční globalizace vyvolala **rozštěpení hospodářství**. Maďarské hospodářství se dnes dělí na ekonomicky dynamické odvětví podniků se zahraničními vlastníky a na stagnující domácí odvětví malých a středních podniků. Ostrov nadnárodních společností existuje v rámci maďarského hospodářství izolovaně, jeho míra produktivity je 3–4krát vyšší než u domácích společností.⁵⁵ Základem tohoto rozštěpení jsou tři významné faktory: daňové úlevy na zahraniční přímé investice; zdanění práce, jež získalo v důsledku kapitálové mobility větší váhu; ale také nedostatek průmyslové politiky na podporu komplexního rozvoje místního hospodářství. Následkem překapitalizování se nyní v Maďarsku zahraničním podnikům méně vyplácí investovat. Na druhou stranu maďarský sektor malých a středních podniků nemá prostor pro růst, protože nemá v podstatě přístup k potřebnému kapitálu a není schopen překročit práh potřebný k tomu, aby uspěl v mezinárodní konkurenci.

Vize hospodářské svrchovanosti

Důsledky, jež z výše uvedeného popisu vyplývají pro **maďarskou politiku**, lze shrnout do několika tezí. Bezprostředním úkolem Maďarska je zkrátit rozpočtové deficity, vnější zadlužení a dostat je do udržitelné podoby. To umožní snížit úrokové sazby a rozproudí domácí investice a ekonomický růst. Tento růst však musí mít nové základy: nesmí již dále prohlubovat rozštěpení hospodářství na ose zahraniční-domácí sektor, nesmí zvyšovat poptávku Maďarska po energii ani rozdíly v příjmech.

⁵³ Ian Traynor, “Rude awakening for ex-communist countries as financial crisis made in west hits hardest in east,” *Guardian*, 10 November 2009.

⁵⁴ Joachim Becker, „Osteuropa in der Finanzkrise: Ein neues Argentinien?“, in *Blätter für deutsche und internationale Politik* 2009(6): 97–105. BIS (2007): *Triennial Central Bank Survey December 2007: Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2007*. Basel: BIS.

⁵⁵ Gyula Barabás et al., *Kilábalás: Tanulmány a magyar gazdasági növekedés fellendítéséről* (Budapest: Oriens, 2008).

Vláda by proto měla nastavit rovné podmínky konkurence mezi oběma sektory a spustit komplexní rozvojové programy ušité na míru malým a středním podnikům. Reforma daňového systému by si měla položit za cíl **snížit daně a příspěvky spojené se zaměstnaností a naopak zvýšit zdanění speculací a neudržitelné spotřeby**. Musí se skoncovat s daňovými úlevami a subvencemi pro nadnárodní společnosti a naopak usnadnit přístup malých a středních podniků k dostupným úvěrům a dalším formám kapitálu.

Výsledkem těchto změn ale nemá být plošné popření kapitalismu, nebo snad návrat k socialismu, či dokonce komunismu. Snahou je docílit zodpovědnějšího modelu hospodářství, blízkému starému významu slova hospodařit. Tedy modelu, v němž společnost není podřízena finančnímu sektoru, v němž se efektivním a úsporným zacházením se zdroji produkují statky a služby skutečné hodnoty pro lidi a společnost, v němž majetek, příjmy i čas jsou rozděleny více rovnoměrně, v němž rozmanité místní komunity, odlehlé oblasti i marginalizované skupiny mají skutečnou příležitost se rozvíjet podle svých představ bez poškozování životního prostředí, prohlubování chudoby či závislosti na ostatním světě kolem.

Taková transformace místních ekonomik ani národních hospodářství není možná bez transformace pravidel globální ekonomiky (a ekonomické globalizace). Definujme tedy jeden z jejích důležitých pilířů, hospodářskou svrchovanost, jako právo lidí na přístup a **uvážlivou kontrolu klíčových** místních produktivních zdrojů, finančních prostředků, ekonomických toků a politických procesů potřebných k jejich důstojnému a udržitelnému živobytí. Na nejobecnější rovině je to svoboda a moudrost vybrat si nejvhodnější (hospodářské) politiky pro místní, národní a regionální rozvoj a způsob, jak **se zodpovědně začlenit** do světových trhů.

Hospodářská svrchovanost tedy zahrnuje:

- zaměření se na spravedlivé, udržitelné a tedy stabilní hospodářství;
- silné místní, národní a regionální trhy a instituce;
- rozumnou odměnu za výrobu společensky užitečného zboží a služeb;
- vybraný druh růstu založený na realizaci sdílených hodnot a sdílení odpovědnosti za okolní svět;
- základní kontrolu nad toky peněz a kapitálu, zejména nad stabilitou měny, rezervami a dluhem;
- přístup k úvěrům, solidním investicím, avšak nikoli pro hospodářství založené na dluhu, vývozu nebo závislé na pomoci;
- finanční sektor s nízkými systémovými riziky, s funkční demokratickou odpovědností a politickou kontrolou, v první řadě ve službách reálné produktivní ekonomiky, k němuž se přistupuje stejně jako k jiným hospodářským odvětvím;
- odpovědně uplatňovaný prostor hospodářské politiky, zejména selektivní přístup k liberalizaci a dohodám o světovém obchodu, jenž má vliv na státní regulaci a nevyváží nestabilitu či nezaměstnanost;
- transparentnost, odpovědnost, veřejný dozor a účast na hlavním hospodářském rozhodování.

5. ÉRA HOSPODÁŘSKÉ EMANCIPACE SLABÝCH?

Odvětví financí, mezinárodní obchod a soukromé trhy mají sice zásadní úlohu v rámci rozvoje všech zemí, ale v posledních desetiletích zašly příliš daleko. Z dobrých sluhů se staly zlými pány, kteří slouží příliš malému podílu světového obyvatelstva a zbývající populaci (včetně budoucích generací) působí větší či menší škody. Ve snaze nalézt alternativu ke keynesianismu, který dominoval poválečné hospodářské politice, se stoupenci volného trhu sjednotili pod heslem individuální svobody a minimálního státu. Myšlenku svobody a lidských práv, která s pádem železné opony rezonovala celým světem, však výrazně překroutili ve prospěch bohatých ekonomik, velkých firem a vlastníků kapitálu. Neoliberalismus nelze srovnávat s komunistickou ideologií, která byla od počátku násilnou a kriminální snahou uzurpovat politickou moc a nastolit totalitní režim. Přesto je smutnou ironií osudu, že obě tyto ideologie **zmenšily demokratický prostor a suverenitu většiny lidí**. A obě kvůli svým vzletným ideálům na makroúrovni pustily ze zřetele mikroúroveň života.

Z tohoto povrchního srovnání nelze činit dalekosáhlé závěry. Jistým poučením by však mohlo být, že světovému rozvoji by neměla dominovat jediná ideologie. Řešení globálních problémů chudého Jihu nelze redukovat na jediný odvětvový přístup a doufat, že více rozvojové pomoci, ještě volnější obchod či důraznější vnitropolitické reformy mohou být každý sám tím správným receptem **Odpovědná správa věcí veřejných** je natolik složitý a ožehavý problém, že vyžaduje řešení ušité na míru zeměpisným, kulturním, historickým a jiným souvislostem a její podoba se dynamicky vyvíjí ve vztahu k sociální, politické a hospodářské situaci. Řešení stanovená zvenčí bývají nejen neúčinná, ale také neudržitelná a často nespravedlivá. Respektování lidských práv a demokracie znamená mimo jiné úctu ke svobodě a moudrosti jednotlivců a jejich různých společenství k tomu, aby mohli žít svůj život v místním kontextu.

Nový přístup ke svobodě

Přesto se zdá, že – a analýzy finanční a hospodářské, potravinové a klimatické krize k tomu navádějí stejně silně jako nová rozvojová agenda – nastal čas zdůraznit potřebu větší hospodářské autonomie, nejen svobody, zejména pro chudé komunity globálního Jihu. Chudí lidé světa dnes obvykle žijí v politicky stále svrchovanějších státech a zdá se, že alespoň formálně požívají více politických svobod (s výjimkou několika autoritářských režimů, které však o to víc nelze přehlížet). Jejich politické svobody jsou ovšem do značné míry jen na papíře a hlavně chudí lidé mají jen mizivou kontrolu nad základními produktivními zdroji a svým hospodářským životem, který představuje nutné materiální podhoubí pro realizaci všech práv a svobod. Zdá se tedy, že zatímco doktrínou 50. a 60. let 20. století byla politická svrchovanost, v 70. a 80. letech politická svoboda a v 90. letech a začátku 21. století hospodářská svoboda, nyní – na vrcholu globalizace a mnohočetné světové krize – je načase prověřit **koncept hospodářské svrchovanosti** a rozšířit záběr z úrovně suverenity národního státu na úroveň nižší, zejména se zaměřit na suverenitu marginalizovaných skupin.

Tato studie proto nabídla (i na základě krátkého exkurzu do postkomunistické zkušenosti) sondu do různých podob svrchovanosti, které by mohly být odpovědí na volání občanské společnosti, zejména z globálního Jihu, po odstranění **systémových příčin chudoby a bezmoci** ve světě. V obecné rovině tyto přístupy spojuje snaha nevnímat různé globální hrozby (potravinovou, ropnou, klimatickou či finanční krizi) jen zúženým prismalem bezpečnosti jednotlivých národních států, ale spíš optikou univerzálních lidských práv. V době ekonomické globalizace (a její velké krize) pak znamená nejen nutnost analýzy situace uvnitř jednotlivých států (tedy suverenity nejen národní, nýbrž také lokální), ale zejména reflexi globálních ekonomických struktur (tedy suverenity nejen politická, nýbrž také ekonomická).

Ve druhé části této zprávy jsme proto argumentovali ve prospěch toho, aby se větší kontrola nad hlavními zdroji potřebnými pro život (zejména nad potravinami, energií a penězi), tedy **hospodářská emancipace**, stala ústředním cílem a zároveň metodou rozvoje. Přitom jsme ukázali na různé výklady konceptu svrchovanosti a uvedli různé příklady přístupu k nim z území bývalého Východu i současného Jihu. Větší svrchovanost nad zdroji a širší hospodářská svrchovanost jsou také v souladu se zásadou subsidiarity,⁵⁶ kterou oficiálně prosazuje i Evropská unie.

⁵⁶ Viz např. International forum on globalization, "Alternatives to economic globalization – a better world is possible," (San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2002).

Nové koncepce svrchovanosti se tak inspiřují novou rozvojovou agendou, kterou jsme popsali v první části této zprávy, a mají mnoho **společných prvků**. Všechny kladou důraz na podstatně větší lokalizaci a decentralizaci procesu rozvoje (kritický přístup ke globalizaci a integraci), na udržitelnost životního prostředí, na potřebu efektivnějšího přerozdělení zdrojů a příjmů a sociální (klimatickou) spravedlnost, na změnu spotřebních a výrobních vzorců, na potřebu uvést tržní ceny co nejvíce do souladu se skutečnými náklady a přínosy, na selektivní přístup k trhům a výraznější úlohu kolektivních forem organizace života, především (ale nejen) států.

Ještě zajímavější vřled do praktického uplatňování koncepcí svrchovanosti nabízejí rozdíly mezi nimi, které pramení především z jejich používání v různých souvislostech. To, co se zdá být funkční na Jihu, nemusí vždy být tím nejlepším řešením pro Východ nebo Sever. A naopak. Jejich aplikace tak vždy musí brát v úvahu specifický čas a prostor. Některé z rozdílů skrývají **hlubší problémy** a jejich překonání vyžaduje nový přístup. Mezi hlavní pnutí, která stojí za bližší pozornost v další práci na nové rozvojové agendě, se řadí přístup ke státu, přístup k ekonomické otevřenosti, politické důsledky nových koncepcí svrchovanosti pro Sever a zásadní nedostatky současné ekonomie hlavního proudu.

Nový přístup ke státu

Navzdory snahám jít za rámec pouhé bezpečnosti mají i koncepce svrchovanosti většinou za cíl národní stát. Navzdory veškeré rétorice o decentralizovaných zdrojích energie, drobném zemědělství, místních trzích, místní výrobě a spotřebě, zaměření na chudé a mikropřístupu ke snižování chudoby, ve skutečnosti existuje jen pramalá snaha systematicky přesouvat rozhodovací pravomoci na nižší než státní úroveň. Zatímco jednotkou analýzy už jsou chudé místní komunity, zdá se, že převládající jednotkou aktivit spojených s politikou pořád zůstává stát.

Přístup ke státu ale zůstává tvrdým oříškem, protože obecné jednoznačné potřebě silnějšího, efektivnějšího státu odporuje **řada empirických problémů** se státy z různých koutů světa a z nedávné historie. Na jednu stranu dnes může definovat a prosazovat obchodní a investiční politiku, mechanismy kontroly kapitálu, legitimně přerozdělovat bohatství, poskytovat veřejné služby či zastupovat své lidi na mezinárodních jednáních o klimatu pouze stát. Na druhou stranu má jen několik málo zemí, ať už na Severu, Jihu či Východě, pověst skutečně transparentního, odpovědného, efektivního a zároveň demokratického státu. I teoreticky je to velmi náročný úkol. Tím spíš není příliš strategické očekávat, že v praxi dobré zemědělské, energetické či finanční politiky vzniknou ve státech, jejichž moc je oslabena mezinárodní politickou architekturou, nebo ve státech, které prokazatelně využívají svého (vel)mocenského postavení, v „darebných“ a „padlých“⁵⁷ státech, ve státech, jež jsou zkorumpované a záměrně zneužívají své občany, či ve státech uchvácených partikulárními politickými a hospodářskými zájmy.

Empiricky vzato pouze státy, které se musely potýkat s neustálým **aktivním tlakem zdola**, začaly být efektivní a zodpovědné jak ve vztahu k občanům tak vůči vnějšímu světu. Dichotomie kritičtějšího, skeptického přístupu ke státu na straně jedné a aktivnějšího přístupu ke státu založeného na spolupráci na straně druhé je tedy chybná. Oba tyto přístupy jsou potřeba, ale jedná se o otázku pořadí. Spíše než aby byl žádoucí místní rozvoj umožněn až poté, co se dá stát do pořádku, historie naznačuje, že až prostřednictvím silnějších občanů, rodin, komunit a regionů a prostřednictvím místní, široce sdílené hospodářské emancipace (a neustálých interakcí se státem) stát může iniciovat spravedlivý a udržitelný rozvoj.

Nový přístup k integraci

Podobná logika se vztahuje na dilema integrace. Výše popsané koncepce svrchovanosti se liší v tom, jak vnímají **přínosy a náklady liberalizace a globalizace**. Obecně se zdá, že pro Jih je mnohem smysluplnější odpoutat se od řady vnějších vlivů a zaměřit se více na domácí zdroje než pro Východ a Sever. Zatímco se za energetické priority Jihu považují decentralizace a obnovitelné zdroje, prioritami Východu a Severu se zdají být energetická účinnost s decentralizovanou výrobou energie spojenou s integrací distribučních sítí. Pravděpodobnými prioritami potravinové svrchovanosti Jihu jsou přístup k produktivním zdrojům (půdě, vstupům a infrastruktuře) a ochrana trhů, zatímco prioritou Severu by se měl stát opětovný důraz na spotřebu místní, více ekologické produkce.

⁵⁷ Termíny známé spíše z anglických originálů „rogue“ a „failed“ states.

Opět z empirického hlediska – integrace se stává prospěšnou až po dosažení určitých podmínek či **stadia rozvoje**.⁵⁸ To potvrzuje především relativní úspěch (neo)liberálních reforem v zemích střední a východní Evropy a vzrůstající bohatství a moc velkých rozvojových zemí (zejména Brazílie, Indie a Čína), jež se postupně integrují do světové ekonomiky, ale do značné míry způsobem, který si samy zvolily. Tyto země a regiony jsou ztělesněním úspěchu ideologie volného trhu, ale zároveň jasně odhalují její meze. Neměly by sloužit jako argument k další plošné liberalizaci světového obchodu. Spíš by se měly stát referenčním bodem a ukázkou toho, co všechno je potřeba v dané zemi či regionu zavést, aby mohly těžit z hospodářské globalizace. Další příklad toho, jak pomalý a náročný je zodpovědný přístup k liberalizaci, představuje bolestivý a diskutabilní, ale také velmi úspěšný proces evropské integrace.

Popis rozmanitých podmínek a faktorů u případů zdařilé hospodářské integrace však přesahuje záběr této práce. Pro další bádání zkusme otestovat hypotézu, že by v tom mohly hrát důležitou úlohu hospodářská svrchovanost a **rovnoměrnější rozdělení politické moci**. Zdá se, že závislost Indie, Brazílie i Číny na Severu se přeměnila ve vzájemnou provázanost (vzájemnou závislost), až když jim národní hospodářský výkon přinesl politickou moc, kterou ostatní mocnosti (Severu) nemohly přehlížet. Rovněž tak se zdá, že radikální otevření globálním tržním silám přineslo zemím střední a východní Evropy dlouhé období poměrně spravedlivého a stabilního (ale mnohem méně udržitelného) rozvoje z velké části díky rovnoprávnému členství v EU, prospěchu z historicky rozvinutých institucí a přerozdělování bohatství (jak v rámci EU, tak uvnitř těchto zemí). Je to také okamžik, kdy se značná část bývalého Východu a nově vznikající trhy (Jihu) stávají novým Severem.

Nový přístup ke sdílení světa

Jak jsme již uvedli, aktivity směřující k lokalizaci rozvoje a k budování odpovědných států a podpůrných institucí na Jihu nemohou probíhat ve vakuu. Nasnadě je proto otázka, co koncepce svrchovanosti znamenají pro Sever (a dnes tedy i velkou část východní Evropy a Asie).

Nebylo by spravedlivé ani strategické formulovat celou diskusi jako zásadovou kritiku Severu (nebo Západu, jak to bylo častější dříve). **Vliv industrializovaných zemí** na zbytek světa s sebou nese pozitivní, ale i negativní momenty. Stejně jako problémy spojené se snižováním chudoby spočívají ve vnitřních (domácí politika) i vnějších (mezinárodní architektura) faktorech. Ačkoliv nikdy nelze zcela vyloučit riziko kulturní necitlivosti či dokonce nevhodnosti, mnoho mezinárodních standardů inspirovaných Západem (jako například lidská práva) se stále více přijímá za univerzální normy i na Východě a Jihu, protože směřují ke všeobecně lidským hodnotám a aspiracím. Technologické a vědecké výdobytky (např. v lékařství), humanitární zásahy, administrativní systémy a různé další vedlejší efekty hospodářské globalizace (včetně nových druhů umění) se jistě setkávají s povděkem na mnoha místech světa.

Nicméně k tomuto sdílení sociálních vynálezů Severu se zbytkem světa nedocházelo v mocenském vakuu, aniž by podstatné výhody proudily opačným směrem. Není divu, že očividný nesoulad slov a skutků, pokřivená obchodní pravidla, vázaná pomoc a podmíněné půjčky, jasné či skryté projevy nadřazenosti, nemohly vydržet navždy. Předmětem stále většího napětí se stala **poctivost, resp. spravedlnost**, zejména jakmile začalo být jasné, že některých hlavních světových zdrojů není dost pro všechny a že nerovnost je mnohem víc než pouhý subjektivní názor. Tuto politickou agendu začala k obviňování Severu z kdečeho zneužívat řada autoritativních, ničemných a zkorumpovaných představitelů na Jihu, ale tím se nemohou změnit dějiny ani jádro tohoto problému.

Přiznání viny je vždy těžké, zejména jedná-li se o kolektivní a historickou vinu. Připustit a změnit bezpráví je však pro vlády téměř nemožné, stojí-li na značné části těchto strukturálních nerovností podstata hospodářského modelu, na němž závisí většina jejich občanů. Ještě horší však je, že tento neudržitelný, nestabilní a nespravedlivý hospodářský model se proměnil ve **světovou normu** a mnoho nově se vynořujících ekonomik na tuto hru přistoupilo a stávají se tvrdými hráči.

Nový přístup k hospodářské hodnotě

Úzce definovaný hospodářský růst se stal novým mezinárodním standardem a mantrou politiků na Severu, Východu a čím dál více i Jihu. Naše veřejná, a tudíž v mnoha případech osobní, rozhodnutí se do značné míry

⁵⁸ Viz např.: Axel Borrmann a Matthias Busse, “The institutional challenge of the ACP/EU Economic Partnership agreements”, *Development policy Review* (2007), 25 (4); Eswar Prasad a Raghuram Rajan, “Pragmatic Approach to Capital Account liberalization,” *Journal of Economic Perspectives* (2008).

odvozují spíše z měření toho, co umíme spočítat, než z měření toho, čeho si skutečně ceníme.⁵⁹ Setrvalý růst, kdy většina lidí dostává alespoň trochu, zastírá přetrvávající a často vzrůstající nerovnosti, ale i různé další podoby chudoby v zemích i mezi nimi.

Navzdory tomu, že z něj má jednoznačný prospěch stále méně lidí, a že výzkumy opakovaně ukazují, že bohatým společností přináší **stále méně štěstí**, tento hospodářský růst začal být do velké míry založen na vnějších zdrojích. Mnohačetné světové krize poslední doby jen potvrdily skutečnost, že k zachování životních standardů, pracovních míst a daní Sever spotřebovával mnohem více různých světových zdrojů, než činí jeho spravedlivý podíl. Jedná se o fosilní paliva a související schopnosti planety bezpečně pohlcovat skleníkové plyny. Jde o suroviny, které se musí dovážet na Sever k výrobě a hlavně kvůli konkurenceschopným vývozům. Týká se to také půdy a vody, jež se odebírá Jihu, aby se produkoval dostatek potravin a zemědělských paliv (tzv. biopaliv) pro spotřebitele na Severu. Jedná se také o odtok kapitálu z Jihu, který stále zastiňuje přítoky kapitálu ze Severu. I se všemi těmito vstupy byl však potřeba další vnější zdroj k tomu, aby se ekonomická kola Severu dále točila: jeho budoucí příjmy.

Nevzrůstá-li však HDP, zaměstnanost klesá, investice se snižují a veřejné služby se zhoršují. **Nevíme, jak bez hospodářského růstu uspořádat moderní sociální život.** Zoufalá snaha o ještě větší hospodářský růst je jednou ze základních motivací další deregulace a liberalizace, nadměrné financionalizace, dluhů a rizik, jež spouští hospodářskou a finanční krizi, prohlubují potravinovou krizi a urychlují změny klimatu.⁶⁰ Přestože to už delší dobu tušíme, stále nemáme po ruce respektovaný statistický ukazatel, jež by měřil růst (a hlavně destrukci) skutečně důležitých lidských, sociálních a ekologických hodnot v důsledku ekonomických aktivit. Dokonce práce na něm ani nepatří mezi priority mezinárodního společenství. Pokud se však na mezinárodní úrovni nevymezí a neujedná silný alternativní hospodářský model, vlády, podniky i jednotlivci na Severu, Východu i Jihu budou do značné míry nuceny se uchýlovat k té staré známé hře. Anebo, jak už se mnozí odhodlali, začít novou, smysluplnější ekonomickou hru na vlastní pěst.

⁵⁹ Viz např. Joseph Stiglitz et al., "Report by the Commission on the Measurement of Economic performance and Social progress," 2009, www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.

⁶⁰ Viz např.: Tim Jackson, "Prosperity without growth," Report of the Commission for sustainable development, 2009, <http://www.sd-commission.org.uk/publications/downloads/prosperity-without-growth-report.pdf>.

SEZNAM LITERATURY

Akční plán z Accry, odst. 20 písm. a)., 2008.

Barabás, Gyula, Peter Holtzer, Orbán Krisztián és Vojnits Tamás. *Kilábalás: Tanulmány a magyar gazdasági növekedés fellendítéséről*. Budapest: Oriens, 2008.

Barnett, Andrew et al. "Access to sustainable energy sources on a local level – expert analysis and study on the current policy issues." Practical Action, 2008.

Becker, Joachim. „Osteuropa in der Finanzkrise: Ein neues Argentinien?“, in *Blätter für deutsche und internationale Politik* 2009(6): 97-105. BIS (2007): *Triennial Central Bank Survey December 2007: Foreign Exchange and Derivatives Market Activity in 2007*. Basel: BIS.

Borrmann, Axel and Matthias Busse. "The institutional challenge of the ACP/EU Economic Partnership agreements." *Development policy Review* (2007), 25 (4).

Bourguignon, Francois, et al. „Rozvojové cíle tisíciletí v poločase: Jak si stojíme a kam potřebujeme jít, Evropská správa o rozvoji.“ září 2008.

Chang, Ha-Joon. *Kicking away the ladder – Development Strategy in Historical Perspective*. London: Anthem Press, 2002.

Choplin, A., A. Strickner and A. Trouve. „Souverainete alimentaire. Que fait l'Europe?“ Ed. Syllepse, 2009. de Ron, A. „What comes first, chicken or Africa?“ IPS News, 27. ledna 2007.

EC. KOM(2008)0699.

The Economist, 16. 8. 2007.

Eyben, R. "The rise of rights. Rights-based approaches to international development." IDS Policy Briefings 17, Brighon Institute of Development Studies, May 2003.

Evropská Společenství. „Smlouva o Evropské unii“ (92/C 191/01), 1992.

EU, „Lisabonská smlouva“, EU, 2007.

Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last man*. New York: The Free Press, 1992.

Gold, L. „More than a Numbers Games? Ensuring that the Millennium Development Goals address structural injustice.“ quarterly newsletter Center of Concern, , no. 168, September, 2005.

Green, Duncan. *From Poverty to power – how active citizens and effective states can change the world*. Oxfam International, 2008.

IEA, *World Energy Outlook 2006*.

International forum on globalization. "Alternatives to economic globalization – a better world is possible." San Francisco: Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2002.

Jackson, Tim. "Prosperity without growth." zpráva Komise pro udržitelný rozvoj, 2009. <http://www.sd-commission.org.uk/publications/downloads/prosperity-without-growth-report.pdf>

Kindornay, S., and B. Morton. „Development effectiveness: towards new understandings.“ The issue brief, The North-South Institute, 2009.

McKinsey and Company. „Pathways to a low-carbon economy: version 2 of the global greenhouse gas abatement cost curve.“ McKinsey and Company, 2009.

OECD. „Hodnocení Pařížské deklarace.“ ToR, OECD, 2007.

Otevřené fórum pro efektivitu rozvoje organizací občanské společnosti: sada aktivní podpory, Accra September 2009.

Pařížská deklarace, článek 2, 25 March 2005.

Piron, L-H. „Human Rights and Poverty Reduction: Realities, Controversies and Strategies.“ Report, Overseas Development Institute, January, 2009.

Prasad, Eswar a Raghuram Rajan. “Pragmatic Approach to Capital Account liberalization.” *Journal of Economic Perspectives* (2008).

Program soudržnosti EU, Zpráva schůze odborníků Osvědčené postupy v rámci podpory soudržnosti politik v zájmu rozvoje, Brusel, červen 2006.

SAILD, ACDIC. „Rapport d etude. Importation massive et incontrolee des poulets congeles en Afrique: le cas du Cameroon. Comprendre le phenomene.“ SAILD, ACDIC, 2003–2004.

Sen, Amartya. *Development as Freedom*. New York: First Anchor Books Edition, 2000.

Stiglitz, Joseph. *Making Globalization work*. NYC: W.W.Norton&Company, 2006.

Stiglitz, Joseph et al. “Report by the Commission on the Measurement of Economic performance and Social progress.” 2009. www.stiglitz-sen-fitoussi.fr

Sumner, A. „After 2015: Pro-Poor policy.“ IDS Policy Briefings 9.1, Brighon Institute of Development Studies, June 2009.

Traynor, Ian. “Rude awakening for ex-communist countries as financial crisis made in west hits hardest in east.” *Guardian*, 10 November 2009.

UNDP. „Efektivita rozvoje: Přezkum hodnotících důkazů.“ Hodnotící orgán UNDP, 2001.

UNDP. „Financing for a sustainable world: enhancing financial flows to developing countries.“ Background paper for the 2008 Accra high level forum on aid effectiveness, 2008,18.

UNDP. Human Rights and MDGs. Making the link. UNDP, 2006.

UNGA. „63/303. Outcome of the Conference on the World Financial and Economic Crisis and Its Impact on Development.“ UNGA, New York, 13 July 2009.

UNO. „The Millennium Development Goals Report.“ UNO, 2009.

Windfurth M. and J. Jonsen. *Food Sovereignty. Towards democracy in localized food systems*. FIAN, ITDG Publishing, 2005.

World Energy Outlook. OECD/IEA: Paris, 2008.

World Bank. „Energy access, security, key to reducing poverty.“ Press release, 28.5. 2006.

World Bank. “Swimming against the tide: How developing countries are coping with the Global Crisis.” Background paper prepared by World Bank staff for the G20 Finance Ministers and Central Bank Governors Meeting, Horsham, UK on March 13-14, 2009.

Wolf, Martin. *Fixing Global Finance*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2008.

Internetové stránky:

www.wsf.org

www.consilium.europa.eu/showPage.aspx?id=1609&lang=CS

www.cso-effectiveness.org

www.epfs.eu

Pražský institut pro globální politiku – Glopolis, o. p. s.,

je nestranickým, nevládním thinktankem, který se zaměřuje na politickou analýzu a veřejnou obhajobu na poli ekonomické globalizace a udržitelného rozvoje.

Autoři: *kolektiv autorů*

Editace: *Petr Lebeda, Ivan Lukáš*

Vydal: *Pražský institut pro globální politiku - Glopolis*

Design: *František Dečman*

Tisk: *Tiskárna Com4t*

Praha, prosinec 2009

ISBN 978-80-254-6787-9